

Research Paper

“Gol Agha” magazine critical discourse analysis

Mohammad Bagher Alizadeh Aghdam ^{1*}, Hadi Semsariye ²

1. Professor, Department of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran.

2. M.A. of Sociology, Department of Law and Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran.

10.22034/SCART.2025.141038.1496

Received: April 4, 2024

Accepted: October 14, 2025

Available online: December 22,
2025

Keywords: Discourse, critical
discourse analysis, Gol Agha,
power, ideology

Abstract

"Gol Agha" was a critical and humorous magazine in the 90s which was highly popular among different strata of society for addressing the socio-political issues of the society through the lens of satirical literature and the use of rhetorical subtleties. The critical discourse analysis of this work aims to explore the confrontational approaches of magazine's intellectuals with various ideologies and power relations, through the multitude of visible and hidden textual symptoms in the context of the audience's background knowledge and put the magazine's viewpoint on these issues under the microscope. To achieve this goal, seven of his works in the form of poetry and prose from 1992 have been selected, which have been examined in accordance with Fairclough's approach inferred from his articles. The results indicate that at the descriptive level, "Gol Agha", with its unparalleled mastery of classical and contemporary literature and by using a wide and sometimes self-made vocabulary as well as masterful structures, has provided its readers with intriguing and key clues; which at the interpretive level gives the readers nuanced understanding of the situational and historical context of the discourse in the context of their background knowledge. And finally at the explanatory level, it has made the power relations and dealing with the dominant ideologies tangible and comprehensible.

Alizadeh Aghdam, M., & Semsariye, H. (2025). "Gol Agha" Magazine Critical Discourse Analysis. *Sociology of Culture and Art*, 7 (4), 88-106.

Corresponding author: Mohammad Bagher Alizadeh Aghdam

Address: Faculty of Law & Social Sciences, Tabriz University, Tabriz, Iran.

Email: m.alizadeh@tabrizu.ac.ir

Extended Abstract

1- Introduction

Humorous discourse is one of the important tools for carrying out social, cultural, and political reforms at the macro level and combating moral decay and passivity of activists at the micro level. This literary-social approach relies on the participation of the general public, drawing on their knowledge of all beliefs, convictions, and historical values, and endeavors to foster a spirit of demand within society. Critical discourse analysis examines power relations and the influence of ideology on language, extracting clues from the level of lexical descriptions and literary structures, and at the interpretive level, relating them to the contextual and historical fabric and to power relations and ideological features. K. Saberi Foumani, the editor-in-chief of “Gol Agha” Weekly, with his mastery of satire and exceptional command over both modern and ancient literature, has managed to take a critical and suprapartisan look at social, cultural, and political issues throughout the years of publication of this magazine. The present study aims to discuss and examine this important literary work of the 1990s in the framework of critical discourse analysis.

2- Methods

The methodology employed in this research involves critical discourse analysis according to Norman Fairclough's approach at three levels: description, interpretation, and explanation. At the descriptive level, lexical items, grammatical features, structures, and spatialization techniques are examined. At the interpretive level, the situational context, including the description of events, involved individuals, their relationships, and the role of language in advancing the narrative, is addressed. Additionally, Intertextuality or historical connections with similar discourses are elaborated. Finally, at the explanatory level, the power relations that have shaped this discourse are introduced, and the background elements contributing to the ideological characteristics of the text are elucidated. The text's stance towards this ideology is also investigated. For this purpose, seven of his works published in 1992 were selected in a manner of purposive sampling and studied using the aforementioned method.

3- Findings

In the poem "Complaint", the poet allegorically addresses inequality and class gap through an imaginary dialogue between a horse and a carriage donkey, highlighting the dominant capitalist perspective that holds individuals responsible for their own fate and pays little attention to the uneven playing field. In the text "Wedding," the author reacts in a critical way to the ostentation and emergence of a new class carrying values contradictory to simple living, and considers use of ideological manipulation of common beliefs as the source of emotional and intellectual stagnation of agency. In the text "Medical School," the author expresses concern about the rampant commercialization in the field of education through a dialogue between two government officials, and cites lack of pragmatism, insistence on symbolic actions, and fear-based policymaking as reasons for adopting this approach. In the poem "Clean City," Gol Agha questions the paradoxical orientation of Tehran Municipality, which claims to be an environmental advocate while exacerbating citizen's problems with a capitalist approach.

In the text "Overcome Your Anxiety and Concerns," the poet criticizes the non-committed justifications of officials who, through negligence, hide structure functions by blaming their responsibilities and problems on social agents. In the poem "non-profit" (which commonly refers to private schools), the poet tries to critique the monetary orientation of these schools which increase educational inequality, by highlighting the paradoxical meaning of this word in Persian language. Finally, in the poem "flattery", the poet warns about the prevalence of flattery and moral decay in society, legitimizing his critical discourse through phrases that stimulate the audience's background knowledge.

4- Discussion & Conclusion

If we consider the framework of critical discourse analysis based on Fairclough's approach as based on sensitizing the audience's background knowledge in situational and historical contexts, which examines the role of language in reproducing changes in background knowledge during discursive action, and explains it as containing ideological value, Gol Agha undoubtedly follows such a method in his discourse.

in the literature that have been discussed in details in this paper, Gol Agha's concern regarding the role of literary intellectualism in expressing social, cultural, and political deficiencies and problems is evident, and his opposition to capitalist ideology in all social, economic, cultural and environmental fields is unmistakable and unambiguous.

Thanks to his illustrious revolutionary background, familiarity with statesmen like Mohammad-Ali Rajaii and Dr. Hassan Habibi, and holding significant cultural positions in various periods, K. Saberi Foumani, managed to maintain his critical stance throughout the years of publishing Gol Agha magazine. Despite political pressures, he didn't afraid of any personality, party, or organization when addressing issues, deficiencies, and deviations, and as he himself put it, he spoke the right and as long as he could, standing alongside the people. Undoubtedly, such an approach greatly contributed to his exceptional popularity among the general public.

In this research project, the discourse of Gol Agha's satire was examined and analyzed using Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis (CDA) approach. Like any other research, it is not immune

to errors and shortcomings, and it is hoped that with the constructive and thoughtful feedback from you, esteemed readers, these shortcomings and deficiencies will be addressed for the enrichment of future research.

5- Funding

No financial support has been used in this article.

6- Authors' Contributions

All stages of this research have been done jointly by Hadi Semsariye, M.A of sociology and Mohammad bagher Alizade Aghdam, Professor of Department of Law and Social Sciences at university of Tabriz, Tabriz, Iran.

7- Conflict of Interests

The researchers declared no conflict of interest in this article.

تحلیل گفتمان انتقادی مجله گل آقا

محمد باقر علیزاده اقدم^{۱*}، هادی سمساریه^۲

۱. استاد گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.
 ۲. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

10.22034/SCART.2025.141038.1496

چکیده

گل آقا عنوان نشریه‌ای انتقادی و فکاهی در دهه ۷۰ خورشیدی است که به جهت بررسی مسائل اجتماعی-سیاسی روز جامعه در قالب ادبیات طنز و بکارگیری ظرافت‌های گفتمانی در بین اقشار مختلف جامعه از محبوبیت بالایی برخوردار بود. تحلیل گفتمان انتقادی این اثر بر آن است تا از خلال انبوه نشانگان پیدا و پنهان متنی در بستر دانش زمینه‌ای مخاطبان، شیوه‌های مواجهه اندیشه‌ورزان این نشریه با ایدئولوژی‌های مختلف و روابط قدرت را بررسی کند و در کنار آن موضع‌گیری خود نشریه را در قبال این مسائل نیز زیر ذره‌بین قرار دهد. به این منظور به شیوه انتخاب هدفمند، ۷ اثر در قالب شعر و متن از آثار مربوط به نیمه اول سال ۱۳۷۱ انتخاب شده‌اند که مطابق با رویکرد فرکلاف و با استنباط از مقالات وی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج حاکی از آن است که در سطح توصیف، گل آقا با تسلط بی‌نظیر بر ادبیات کلاسیک و روز جامعه و با بهره‌گیری از دایره واژگان گسترده و بعضاً خودساخته و همچنین ساختاربندی‌های استادانه، سرنخ‌های مهیج و کلیدی در اختیار مخاطبین خود قرار داده که در بستر دانش زمینه‌ای آنان در سطح تفسیری موجب درکی موقعیت‌مند و تاریخی از گفتمان شده و در سطح تبیینی نیز روابط قدرت و برخورد با ایدئولوژی‌های حاکم را برای آنان ملموس و قابل فهم ساخته است.

تاریخ دریافت: ۱۶ فروردین ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۲۲ مهر ۱۴۰۴

انتشار آنلاین: ۱ دی ۱۴۰۴

واژه‌های کلیدی: گفتمان - تحلیل گفتمان

انتقادی - گل آقا - قدرت - ایدئولوژی

استناد: علیزاده اقدم، محمد باقر؛ سمساریه، هادی (۱۴۰۴). تحلیل گفتمان انتقادی مجله گل آقا. جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۷ (۴)، ۸۸-۱۰۶.

* نویسنده مسئول: محمدباقر علیزاده اقدم

نشانی: دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

پست الکترونیکی: m.alizadeh@tabrizu.ac.ir

۱- مقدمه و بیان مسئله

گفتمان^۱ مفهومی بین‌رشته‌ای است که در علوم مختلفی همچون علوم اجتماعی، سیاسی، ارتباطات و زبان‌شناسی کاربرد دارد و طیف‌های مختلفی از دیدگاه‌ها را شامل می‌شود. می‌توان تعریف گفتمان را در رویکردی جامعه‌شناختی در نظر باختین^۲ و بارت^۳ چنین خلاصه کرد: گفتمان می‌تواند باز نمود یک صدا در دل یک متن یا یک موقعیت گفتاری باشد. صدایی که می‌تواند تک‌گویانه بیان شود یا زمینه‌ای برای گفت و گو بین گفتمان‌های مختلف فراهم کند (جوکاری، ۱۴۰۱: ۳۳) در رابطه با گفتمان طنز^۴ نیز باید گفت که یکی از مهم‌ترین گونه‌های شوخ‌طبعی، طنز است و تاکنون تعاریف گوناگونی از آن ارائه شده‌است. براساس نظریه ناهمانگی^۵، طنز از طریق ایجاد واقعیتی بدیع و تغییر شرایط ما بر توقعات و انتظارات معمول ما خط بطلان می‌کشد. به طور کلی طنز یکی از گونه‌های ادبی است که اساس آن بر هماهنگی با قراردادهای ذهنی استوار است. طنزپرداز با اعمال شگردهای گوناگون در کلام به شیوه‌ای مضحک، نظام ذهنی مخاطب را به هم می‌ریزد. محتوای اصلی طنز، انتقاد از جنبه‌های گوناگون زندگی بشر است. طنزپرداز در نگارش آثار خود، ضمن این که از ایدئولوژی‌ها و قدرت‌های حاکم تاثیر می‌پذیرد نظام اعتقادی و مناسبات قدرت موجود را نیز به چالش می‌کشد. در واقع طنز علاوه بر اینکه نوعی شیوه سخن گفتن است خود می‌تواند نوعی گفتمان باشد، گفتمانی که در لایه‌های زیرین آن انگیزه‌های اصلاح‌طلبانه و انتقاد از نابسامانی نهفته است و از آن برای تقابل با ایدئولوژی‌ها، قدرت‌ها و نظام سلطه^۶ بهره گرفته می‌شود (فاضلی، ۱۴۰۱: ۵). طنزپردازان خواهان اصلاح نابسامانیها و درهم شکستن عوامل کژی‌ها و پلیدی‌ها هستند. طنز به دلیل هدف والایی که دارد، نوع ادبی مهمی تلقی می‌شود (فاضلی، ۱۳۹۸: ۵۸). درون‌مایه آثار طنزآمیز غالباً، انتقاد از نابسامانی‌ها و معایب جنبه‌های مختلف زندگی است. طنز در پوششی از استهزا و نیشخند به بیان مفاهیم تند اجتماعی، انتقادی و سیاسی و یا افشای حقایق تلخ و تنفرآمیز ناشی از فساد و بی‌رسمی‌های فرد یا جامعه می‌پردازد. (فاضلی، ۱۳۹۸: ۶۱) طنز گفتمانی از اجتماع گفتمانی ادبیات است که با طرد گفتمان مدح و نیز برجسته‌کردن دال نقد، خود را فراتر از گفتمان ادبی در حوزه سیاست، اجتماع و فرهنگ مطرح کرده‌است. این گفتمان با نقد حقایق ساختگی گفتمان‌های غالب که با اتکا به دانش‌های رسمی خود معنا تولید کرده‌اند و آن را حقیقت جلوه داده‌اند و ارائه حقایق ساختگی، خود گفتمان‌های غالب و حقایق آن‌ها را به سخره می‌گیرد (فتیحی‌فتح، ۱۳۹۶: ۱۸۷).

هفته‌نامه گل آقا از جمله آثار ادبی مهم در دهه هفتاد به شمار می‌رود که به دلیل پرداختن به مسائل سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی روز به زبان طنز جایگاه منحصر به فردی در میان قشرهای مختلف مردم داشت. صابری فومنی با بکارگیری ادبیات طنز و اشارات پیدا و پنهان به مشکلات مردم و رویکردهای حاکمیت در تلاش بود تا نقش خود را به عنوان تربیونی برای فریادزدن کاستی‌ها و نابسامانی‌ها به شیوه‌ای هنرمندانه و ادبی ایفا کند و در این‌راه از طنزنویسان قوی و کاربلد بسیاری کمک گرفت و البته جوانان زیادی را نیز به این وادی کشاند و نسلی از طنزنویسان انتقادی زبده را تربیت کرد. بررسی پیشینه کار وی، شیوه بکارگیری گفتمان طنز و رویکرد انتقادی در مواجهه با مسائل می‌تواند ما را با رموز موفقیت هفته‌نامه‌ای که به مدت ۱۳ سال محبوب‌ترین و پرفروش‌ترین هفته‌نامه طنز کشور بود آشنا سازد.

گفتمان گل آقا را از هژمونیک کردن گفتمان انقلاب اسلامی تا هژمونیک کردن خود (طنز) شرح و بسط داده‌اند (فتیحی‌فتح، ۱۳۹۶: ۱۸۸). ولی یکی از جالب‌ترین و منصفانه‌ترین توصیفات در مورد آن به این شرح است: گل آقا طنز را تیغی دولبه و بسیار حساس می‌داند که قصد صدمه‌زدن به هیچ‌کسی را ... ندارد و فقط به قصد اصلاح نوشته است. وی خود را مانند زنبور عسل می‌داند ... با نیش و نوش. از نگاه گل آقا دولتمردان (گفتمان مسلط) برای اینکه چوب لای چرخ انتقاد بگذارند تعریف موهومی از انتقاد سازنده^۷ ارائه می‌دهند و می‌گویند که انتقاد باید همراه راه‌حل باشد، اما کار منتقد به هیچ‌وجه ارائه راه‌حل نیست، به خصوص کسی که طنز می‌نویسد. حد انتهایی تکلیف طنزنویسی که طنز سیاسی می‌نویسد درهم کوبیدن طرح‌ها، تصمیم‌ها، حرف‌ها، برنامه‌ها و

¹ discourse

² Bakhtin

³ Barthes

⁴ humorous discourse

⁵ dissonance theory

⁶ domination system

⁷ constructive criticism

وعده‌های نادرست و نامعقول است. وی قاطعانه اعلام می‌کند که هر کس از انتقاد سازنده تلقی راه‌حل از منتقد داشته‌باشد آگاهانه یا ناآگاهانه می‌خواهد ریشه نقد را بزند و این کار در طنز یعنی تعطیلی طنزنویسی. منتقد فقط درد را تشخیص می‌دهد و اعلام می‌کند. کارش مداوای درد نیست. مجریان و دولت‌مردان هستند که باید این کار را بکنند. منتقد (طنزنویس) همین که درد را تشخیص داده یعنی به وظایف انسانی، اخلاقی، اجتماعی و اسلامی خود عمل کرده است (فتوحی‌فتح، ۱۳۹۶: ۱۹۲). در خیلی از آثار کوتاه گل آقا فضا سازی از اساسی‌ترین ارکان است... (و) چنان خواننده را با خود به آبدارخانه می‌کشد که او را تبدیل به بیننده‌ای می‌کند که در کنار شاغلام یا غضنفر قرار گرفته و ناظر بر حرکات آنهاست. علاوه بر تمام ویژگی‌های ممتاز ادبی، وی از یک موقعیت موثر نیز برخوردار است و آن قرار گرفتن در جریانات سیاسی است. صابری با دولت‌مردان و سیاستمداران از نزدیک آشناس و این آشنایی با بعضی شخصیت‌ها و جریانات سیاسی حتی به سال‌ها قبل از پیروزی انقلاب برمی‌گردد. او ضعف‌ها را به درستی می‌شناسد. می‌داند چه زمانی باید از چه چیزی انتقاد کند تا بیشترین تاثیر را بر افکار عمومی بگذارد (حیدری، ۱۳۷۲: ۲۳۳-۲۳۴).

با این تفصیل می‌توان گل آقا را دارای ظرفیتی بالا به منظور تحلیلی انتقادی از گفتمان دانست، زیرا فضا سازی لازم را به مدد تسلط بر ادبیات در متون مختلف انجام داده و با این کار دانش زمینه‌ای^۱ مخاطب را در بستری تاریخی و اجتماعی فعال کرده و اصطلاحاً سرنخ‌های لازم برای پیگیری موضوع را به شیوه‌ای ملموس و قابل درک در اختیار وی قرار داده و در ادامه با ابزار زبان و بهره‌گیری از جهان تجربه مشترک^۲ و اصطلاحاً بینامتنیت^۳ نمود گفتمان حاضر را به مدد گفتمان‌های قبلی تشریح کرده و در نهایت به دلیل آشنایی با امور سیاسی و روابط حاکم بر قدرت و تعاملات جاری، اولاً موضع‌گیری خود را نسبت به مساله بیان کرده و ثانیاً به شیوه‌ای ضمنی نحوه شکل‌گیری روابط قدرت^۴ را برای مخاطب تبیین کرده تا وی نیز تحلیلی مستدل و جامع نسبت به موضوع داشته‌باشد، البته مطابق نظر نورمن فرکلایف^۵ ترتیب این ۳ مبحث (توصیف و تفسیر و تبیین) به شیوه‌ای خطی نیست و چه‌بسا بعد تبیینی مساله در ابتدا در گزینش عناصری که به منظور فعال سازی دانش زمینه‌ای مورد استفاده قرار گرفته‌اند موثر باشد کما اینکه در گل آقا شاهد این مساله هستیم و به هر حال نوع نگاه صابری به معضلات در انتخاب اولیه نشانگان ظاهری در متن تاثیرگذار بوده‌است.

پس تحلیل گفتمان انتقادی گل آقا به دنبال این است که شیوه‌های مواجهه این نشریه با ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت را شناسایی کند، اینکه فضا سازی‌ها در بستر چه عناصری از دانش زمینه‌ای مخاطبان ایجاد شده‌اند؟ موضوعات مهم و حیاتی که نیاز به طرح و تبدیل شدن به مساله اجتماعی دارند از نظر این نشریه کدامند؟ از چه تکنیک‌هایی به لحاظ ادبی، روایی و حسی برای ارتباط با مخاطبین استفاده شده‌است؟ و نهایتاً موضع نشریه در قبال وضعیت موجود به چه شکل است و تاچه اندازه به منظور ایجاد تغییر در روند جاری یا توجیه و تثبیت آن تلاش شده‌است؟

۲- پیشینه پژوهش

کیومرث صابری فومنی متخلص به گل آقا ادیب و طنزپرداز معاصر، هفتم شهریور ۱۳۲۰ در صومعه‌سرا یکی از شهرهای استان گیلان متولد شد. وی تحصیلات دبستانی و دبیرستانی خود را در شهر فومن گذراند و در ۱۸ سالگی به عنوان معلم یک دبستان روستایی به توابع صومعه‌سرا رفت و یک‌سال آنجا معلم بود. در بیست‌سالگی در رشته ادبی به طور متفرقه امتحان داد و دیپلم گرفت. همان سال در رشته سیاسی دانشکده حقوق تهران پذیرفته شد و همزمان با تدریس در دبستان و دبیرستان به تحصیل پرداخت و در سال ۱۳۴۴ توانست لیسانس حقوق سیاسی را دریافت کند. صابری در اولین سال تحصیل در دانشکده در تظاهرات دانشجویی شرکت کرد و مضروب و دستگیر شد. گردن او از ضربات باتوم به شدت آسیب دیده بود. او شعری به طنز و سیاسی سرود و با امضای گردن‌شکسته فومنی به نشریه توفیق ارسال کرد و از این عنوان بارها به عنوان تخلص در اشعار و مطالبش

¹ background knowledge

² the world of shared experience

³ intertextuality

⁴ power relations

⁵ Norman Fairclough

استفاده کرد. صابری بعدها در هنرستان صنعتی کارآموز تهران با محمدعلی رجایی که بعد از انقلاب به نخست‌وزیری و ریاست جمهوری رسید آشنا شد و این دوستی تا زمان شهادت رجایی ادامه یافت. صابری تحصیلات خود را ادامه داد و در سال ۵۷ موفق به اخذ فوق لیسانس ادبیات تطبیقی دانشگاه تهران شد. پس از انقلاب در زمان نخست‌وزیری شهید رجایی به مقام مشاورت فرهنگی و مطبوعاتی نخست‌وزیر منصوب شد که در زمان ریاست جمهوری وی به مشاورت فرهنگی رئیس‌جمهور رسید و هنگام ریاست جمهوری آیت‌الله خامنه‌ای در همان سمت ابقا شد. صابری طنز سیاسی خود را با دوکلمه حرف حساب گل آقا در دی ماه ۱۳۶۳ در روزنامه اطلاعات شروع کرد. با گذشت مدت زمانی کوتاه از آغاز انتشار آن توجه بسیاری از مردم، مقامات، ادبا، نویسندگان و رسانه‌های داخلی و خارجی را به خود جلب کرد. پس از گذشت نزدیک به ۶ سال از انتشار اولین دوکلمه حرف حساب، صابری تقاضای انتشار هفته‌نامه طنز گل آقا را داد و از آبان ۱۳۶۹ اولین شماره آن را منتشر کرد. وی در آبان ۱۳۸۱ و همزمان با سیزدهمین سال انتشار هفته‌نامه گل آقا انتشار آن را متوقف کرد و علت این توقف ناگهانی را دلایل شخصی ذکر کرد و تا آخرین لحظه روزه سکوت خود را در این باره نگشود. کیومرث صابری فومنی سرانجام در صبح روز جمعه یازدهم اردیبهشت ۱۳۸۳ پس از طی یک دوره بیماری به ملکوت اعلی پیوست. روحش شاد که همیشه مردمان را شاد می‌خواست (احمدی، ۱۳۸۳: ۳۸۱-۳۸۵).

۲-۱: پیشینه تجربی

قنبری باغستان و مومنی (۱۴۰۱) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی بازنمایی سلبریتی‌ها در صدا و سیما: مطالعه موردی گزارش‌های خبری اخبار ۲۰:۳۰، به نحوه بازنمایی فعالیت‌های رسانه‌ای سلبریتی‌ها توسط این بخش خبری پرداخته‌اند که به زعم ایشان دارای تعارضات ایدئولوژیک با حاکمیت هستند و به این منظور از روش تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف در ۳ سطح توصیف و تفسیر و تبیین بهره‌جسته‌اند و نتایج حاکی از آن است که گزارش‌های این بخش خبری تعریف مشخصی از سلبریتی ارائه نمی‌دهند و به اقتضا زمان و شرایط نسبت به این کار مبادرت می‌ورزند و با بازنمایی برساخت‌گرایانه به دنبال قطب‌بندی ما (سلبریتی موافق) و دیگری (سلبریتی مخالف) هستند و به جای اتخاذ رویه‌ای انتقادی، به شیوه‌ای کارکردی و گزینشی عمل کرده‌اند.

شرکت‌مقدم و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی شما که غریبه نیستید براساس رویکرد نورمن فرکلاف از روش تحلیل گفتمانی انتقادی برای بررسی روابط قدرت در داستان هوشنگ مرادی کرمانی استفاده کرده‌است. نویسندگان معتقدند این رویکرد می‌تواند در مطالعه چگونگی پیوند آثار ادبی با قدرت مسلط بر جامعه موثر واقع شود. گفتمان مد نظر نویسندگان در ۳ لایه توصیف، تفسیر و تبیین بررسی شده که منطبق بر رویکرد فرکلاف است. نویسندگان نتیجه‌گیری می‌کنند که متون ادبیات کودکان را نیز همچون متون سیاسی و مطبوعاتی می‌توان در پرتو این رویکرد تجزیه و تحلیل کرد و به گفتمان غالب متن دست یافت و ایدئولوژی‌های پنهان در لایه‌های زیرین متن را استخراج کرد.

مهری تلخایی (۱۳۹۹) در مقاله بررسی لایه ایدئولوژیک سبک شعر حافظ با تامل بر طنز از منظر تحلیل گفتمان انتقادی در تلاش است تا ایدئولوژی پنهان در سبک شعر حافظ را استخراج کند. رویکرد ایشان بر این فرض استوار است که میان کاربرد ساختار بلاغی طنز در شعر حافظ با گفتمان حاکم روزگار رابطه مستقیمی وجود دارد و موضع طنزهای حافظ را در ایدئولوژیک شدن کلام وی موثر می‌داند. نتیجه‌گیری نویسنده حکایت از آن دارد که طنزهای ایدئولوژیک حافظ، اقتداربخش و تقویت‌کننده گفتمان آزاد منشی‌اند. نویسنده ناسازگاری گفتمانی را در شعر حافظ تشخیص می‌دهد که به خلق طنز منجر و از عدم تجانس دو گفتمان متضاد یکی در خدمت حاکمیت (تصوف) و دیگری (زندگی) حاصل شده‌است و نهایتاً نتیجه می‌گیرد که طنز حافظ، طنزی شخصی نیست و تقابل دو گفتمان است.

مقدم و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی داستان ماهی سیاه کوچولو صمد بهرنگی نظام تعلیم و تربیت را در دوران خود مورد انتقاد قرار می‌دهد و اینکه ادبیات داستانی کودکان به چه شکل متأثر از گفتمان‌های موجود و ساختار اجتماعی مولد این گفتمان‌ها است که برداشتی متفاوت از تعلیم و تربیت ارائه می‌کنند. نویسندگان می‌خواهند به مدد رویکرد فرکلاف

نشان دهند که متن معرف چه نوع گفتمان‌هایی است و بافت موقعیتی^۱ نیز فرض وجود دیدگاه ایدئولوژیک بهرنگی را تقویت می‌کند. آنها معتقدند از میان ۴ گفتمان رایج معاصر بهرنگی، گفتمان مارکسیستی گفتمان غالب و تعلق گفتمانی وی به شمار می‌رود که در رویارویی با گفتمان نظام سلطه (استبداد) شکل گرفته‌است.

فتحی‌فتح و نیکدار (۱۳۹۶) در مقاله هژمونی: انقلاب اسلامی و طنز با تمرکز بر گل آقا، تاثیر گل آقا بر هژمونی انقلاب اسلامی و هژمونیک‌شدن گفتمان خود را بررسی کرده‌اند. نویسندگان به نقش گل آقا در همراه کردن نظام و مردم، ترویج پایبندی به نظام، تحکیم قدرت جمهوری اسلامی و نقد جمهوری اسلامی جهت اصلاح پرداخته و در بخش دیگر مقوله سوپاپ اطمینان بودن طنز، نمایندگی از مردم و ایجاد لذت را بررسی کرده‌اند. تعریف کامل هژمونی، مرتبط کردن آن با طنز و روابط قدرت، زمینه‌سازی لازم را برای ورود به مقوله تاثیرات گل آقا فراهم کرده و سپس با ذکر نقل قول‌هایی از صابری به بررسی تک تک موارد یادشده پرداخته‌اند.

سعیدنیا و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله بازنمایی زن در رمان‌های سووشون و سنگ صبور از منظر تحلیل گفتمان انتقادی به بررسی قدرت، ایدئولوژی و هژمونی در متن این دو اثر پرداخته‌اند تا به میزان تبعیض جنسیتی در گفتمان موجود در آن‌ها دست یابند. روش‌های منفعل‌سازی^۲ و ارزش‌دهی منفی و مواردی از این دست در متن بررسی شده و شرایط تاریخی و اجتماعی زمان نگارش رمان‌ها نیز دخالت داده‌شده و نقش ایدئولوژی در قالب مولفه‌های جامعه‌شناختی - معنایی همچون منفعل‌سازی و هویت‌دهی نسبتاً پررنگ قلمداد شده‌است که به زعم نویسندگان در خدمت و زیرمجموعه روابط قدرت است. نتیجه‌گیری نویسندگان این است که قدرت و ایدئولوژی به وسیله نموده‌های زبانی مختلف در متن منعکس شده و آن را به خواننده منتقل می‌نمایند.

دیدین نورالدین هدایت و همکاران (۲۰۲۰) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی و توانایی آن برای تدریس زبان انگلیسی: مطالعه‌ای در مورد محصولات تبلیغ زیبایی در اندونزی به بررسی تاثیرات روانی استفاده از زبان در جذب مشتری در قالب تبلیغات محصولات زیبایی پرداخته‌اند. به منظور کشف استراتژی^۳ های مورد استفاده توسط این کمپانی‌ها محققان ۳ بعد مرتبط باهم متن (خرد)، تمرینات گفتمانی (میانه) و تمرینات اجتماعی فرهنگی (کلان) را در این گزاره‌ها مورد ارزیابی قرار داده‌اند. نتایج حاکی از آن است که تبلیغات از یک رویکرد صمیمی و گزینش شخصی ویژه‌ها به منظور جذب مخاطبین هدف استفاده کرده‌اند. تصاویر زنان زیبا نیز به عنوان تلقی مخاطبان از زنی زیبا معرفی شده و همچنین تبلیغات مذکور محصولات خود را به عنوان پاسخی به ظاهر مدنظر مشتریان پیشنهاد کرده‌است.

ساکوت آنشوری و همکاران (۲۰۱۸) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی اخبار رسانه‌های آنلاین در مورد پتانسیل درگیری در انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۹، نتایج تحلیل ۱۰ گزارش متنی در مورد پتانسیل وقوع درگیری در انتخابات ریاست جمهوری سال ۲۰۱۹ به روش تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف را ارائه داده‌اند. مطالعه فوق شامل توصیف، نفسیر و تبیین متون فوق است. در قسمت توصیف یا ساختار متن به ۴ قسمت عنوان، گرایش، توالی رخدادها و نتیجه‌گیری پرداخته‌شده، در نتایج تفسیر اینکه چه اتفاقی رخ داده، چه کسانی درگیر بوده‌اند و چه ارتباطی با موضوع مذکور داشته‌اند و نهایتاً نقش زبان در نمایاندن این موضوع چه بوده‌است بررسی شده و در تبیین، وضعیت فرهنگی اجتماعی شامل وضعیتی که متن گزارش در حال نگارش بود و تاثیر موسسه درگیر در تولید متن و وضعیت جامعه مرتبط با مصالح اقتصادی و سیاسی، اجتماعی و فرهنگی بیان شده‌اند.

محمد اسلام سپیرا و همکاران (۲۰۱۳) در مقاله تحلیل گفتمان انتقادی سخنرانی مارتین لوترکینگ در چشم‌انداز سیاسی، اجتماعی، قسمت نخست سخنرانی مارتین لوترکینگ با عنوان: زمانی که رویایی داشتم را با روش CDA مورد بررسی قرار داده و معانی همچون نابرابری‌های اجتماعی، فرهنگی و سیاسی را در پرتو متن و چارچوب توضیح داده‌اند. نتایج حاکی از آن است که در این سخنرانی متناوبا از ابزارهای متنی و مبتنی بر سبک شناسی به منظور دستیابی به اهداف معینی استفاده شده‌است که شامل تمامی پیش‌نیازهایی است که سخنرانی می‌بایست به منظور ترویج ایدئولوژی به شیوه‌ای پیچیده داشته‌باشد.

¹ situated texture

² passivation

³ strategy

تحقیق حاضر به لحاظ روش پژوهشی از مقاله تحلیل گفتمان انتقادی شما که غریبه نیستید و تحلیل گفتمان انتقادی بازنمایی سلبریتی‌ها در صدا و سیما الهام گرفته و سطوح ۳ گانه مدنظر فرکلاف را مطابق این‌رویه به دقت دنبال کرده ولی به لحاظ تشخیص سوژه‌ها، درک شیوه فعال‌سازی دانش زمینه‌ای و تحلیل عناصر بینامتنیت تلفیقی از مقالات یادشده را لحاظ کرده‌است و به عنوان مثال از مقاله بررسی لایه ایدئولوژیک سبک شعر حافظ با تامل بر طنز از منظر تحلیل گفتمان انتقادی، شیوه استفاده پارادوکسیکال^۱ به‌منظور جلب نظر مخاطب به شیوه غیرمستقیم اخذ شده که در آثار گل آقا نیز سبک مذکور و اشارات پنهان و آشکار به اشعار حافظ و سرنخ‌های ایدئولوژیک آن مشهود است و از مقاله تحلیل گفتمان انتقادی داستان ماهی سیاه کوچولو، شیوه بررسی براساس بافت موقعیتی و گزینش ایدئولوژی‌های جاری اخذ شده و نموده‌های زبانی در گفتمان که منجر به تلقی‌های ایدئولوژیک از متن می‌شوند نیز در مقاله بازنمایی زن در رمان‌های سووشون و سنگ صبور از منظر تحلیل گفتمان انتقادی مدنظر قرار گرفته‌اند. از مقالات خارجی نیز شیوه‌های گزینش واژه‌ها به منظور فعال‌سازی دانش زمینه‌ای، ساختاربندی براساس رویکرد فرکلاف در موضوعات سیاسی، اجتماعی و نقش زبان و ابزار متنی در ترویج ایدئولوژی وام گرفته شده‌است. اما شاید مقاله هژمونی: انقلاب اسلامی و طنز با تمرکز بر گل آقا، نزدیک‌ترین مورد به پژوهش حاضر باشد که گفتمان گل آقا را زیر ذره‌بین قرار داده و البته از منظر هژمونی و دیدگاه مسلط حاکم بر گل آقا این‌کار انجام گرفته و شیوه کار بیشتر توصیفی است و ارتباط گفتمان انقلاب اسلامی با گفتمان گل آقا بررسی شده‌است. پژوهش حاضر، گفتمان گل آقا را به شیوه فرکلاف تجزیه و تحلیل می‌کند، کاری که تاکنون صورت نگرفته و آثار برگزیده را در سه سطح توصیف و تفسیر و تبیین بررسی کرده و تحلیلی جامع و نظام‌مند از رویکرد گل آقا در مواجهه با ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت ارائه می‌دهد و زوایای پنهان شیوه‌های فعال‌سازی دانش زمینه‌ای به مدد نشانه‌های متنی را که منجر به درکی تاریخ‌مند و موقعیت‌مند از آثار می‌شود تشریح می‌کند.

۲-۲: ملاحظات نظری

برای گفتمان تعاریف متعددی بیان شده‌است. گفتمان را به‌کاربردن زبان در گفتار و نوشتار به‌جهت پدیدآوردن معنا و مفهوم معنا کرده‌اند و در نظریات اجتماعی آن را مرزی اجتماعی دانسته‌اند که مشخص می‌کند چه گزاره‌هایی در مورد یک موضوع می‌تواند بیان شود و نهایتاً در علوم سیاسی آن را مرتبط با قدرت می‌دانند و تاجایی که کنترل آن را به عنوان مهار واقعیت درک می‌کنند و به‌عنوان مثال در توصیف چریک‌ها می‌توان به عبارات مبارزان آزادی و تروریست‌ها به عنوان دو گفتمان متفاوت اشاره کرد. واژه گفتمان توسط داریوش آشوری بر ساخته شده‌است که برای نخستین بار در مقاله نظریه غرب‌زدگی و بحران تفکر در ایران به کار برد. گفتمان، نظام تنظیم‌کننده روابط قدرت و دانش در راستای تولید حقیقت محسوب می‌شود (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۱۰). گفتمان‌ها نه‌تنها مربوط به چیزهایی است که می‌توانند گفته شوند یا درباره‌شان فکر شود بلکه درباره این نیز هست که چه کسی، در چه زمانی و با چه آمریتی می‌تواند صحبت کند. گفتمان‌ها مجسم‌کننده معنا و ارتباط‌های اجتماعی هستند (کلانتری، ۱۳۸۸: ۸). نظریه گفتمان بر کارکرد اجتماعی زبان مبتنی است و آن را باید صورت تکامل‌یافته نظریه کنش گفتار سرل و آستین^۲ دانست... گفتمان، یک سویه زبانی و یک سویه ارتباط اجتماعی دارد و از این‌رو آن را کنش عملی و ارتباطی زبان دانسته‌اند... در زبان همه جوامع بشری در هر دوره گفتمان‌هایی در حال فعالیت هستند که از طریق منابع قدرت اجتماعی^۳ هدایت می‌شوند و بر همه متون آن دوران تاثیر می‌گذارند (صفایی، ۱۳۹۳: ۱۳۶).

مرزبندی تحلیل گفتمان انتقادی با سایر روش‌های تحلیل گفتمان به این شکل است که رویکرد انتقادی به تحلیل گفتمان تلاش می‌کند الگوهای مبهم نابرابری‌های اجتماعی، ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت را بین افراد و گروه‌ها روشن و آشکار نماید و متوجه شیوه به کارگیری گفتمان و زبان در راستای نیل به اهداف اجتماعی است. در تحلیل گفتمان انتقادی زبان دو سطح زیرین و زبرین دارد. ما در سطح زبرین با ساختارها و مولفه‌های گفتمان مدار مواجهیم و در سطح زبرین به روابط قدرت و سلطه می‌پردازیم... در حقیقت نورمن فرکلاف اولین فردی بود که هنگام پیشنهاد یک نظریه گفتمانی و بررسی تغییرات اجتماعی از رویکرد انتقادی استفاده نمود. فرکلاف کار خود را براساس آثار فوکو و برخی (دیگر) از نظریه‌پردازان اجتماعی بنا نهاد.

¹ paradoxical

² Searle & Austin

³ social power

گفتمان کلمه کلیدی کارهای فوکو است، گرچه در ادبیات فرانسه گفتمان همواره اصطلاحی رایج و پرمراجعه بوده است. فهمی که امروز علوم اجتماعی و انسانی از گفتمان دارد و رواج بی حد و حصر امروزی آن مدیون کارهای اندیشگی فوکو است. این رواج تا آن حد است که گفتمان یکی از سه کلمه پر تکرار در علوم اجتماعی به شمار می‌رود. مهم‌ترین مفهوم فوکو در انجام پژوهش، گفتمان و نه جامعه است که از طریق آن او به صورت‌بندی‌های گفتمان‌ها و تاثیرات آن‌ها بر امر واقع می‌نگرد. اما او در دو مرحله عمده روش‌شناختی‌اش، دیرینه‌شناسی^۱ و تبارشناسی^۲، این مفهوم را به یک معنا به کار نمی‌برد. در دیرینه‌شناسی او بر بعد درونی گفتمان متمرکز می‌شود و به بررسی عناصر غیر گفتمانی علاقه‌ای نشان نمی‌دهد اما در تبارشناسی او به یک نگاه کلان می‌رسد که طی آن تفاوت‌های عناصر گفتمانی و غیر گفتمانی بی‌اهمیت شده و آن‌ها ذیل مفهوم گفتمان به هم گره می‌خورند... روش تحلیل گفتمان ذیل رویکرد برساخت‌گرایی^۳ قرار دارد. بنابراین روش تحلیل گفتمان فوکویی علاقه‌ای به مبنا قراردادن اشکال آکادمیک و موجود هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی ندارد و برعکس، چشم‌اندازی می‌گشاید تا فضای جدیدی ایجاد شود و بدین طریق از امر واقعی به انواعی از بنیان‌های شناختی بازگردیم. رویکرد برساخت‌گرایانه فوکویی که همزمان پوزیتیویست هم هست، جهان اجتماعی را به عنوان برساختی در نظر می‌گیرد که به واسطه کنشگران جمعی و از طریق شبکه‌های قدرت و دانش ساخته شده است (حاجلی، ۱۳۹۴: ۶۴-۶۶)

فرکلاف، تحلیل گفتمان انتقادی را تحلیل رابطه متن و سطوح مختلف بافت اجتماعی تلقی می‌کند و هدف تحلیل‌گر را تبیین رابطه بین متن زبانی، فرآیندهای تولید و تفسیر بافت در نظر می‌گیرد. روش تحلیلی او در سه سطح قابل پیگیری است: (۱) توصیف: عبارت است از تحلیل ویژگی‌های صوری متن (۲) تفسیر: بررسی و توضیح روابط موجود در بین فرآیندهایی که موجب تولید و درک گفتمان مورد نظر می‌گردند. (۳) تبیین: مطالعه ارتباط بین تعامل و بافت اجتماعی و توضیح رابطه بین عناصر گفتمانی و اجتماع در حین توجه به سابقه و زمینه فرهنگی آن گفتمان (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۹-۱۱) فرکلاف اصطلاح انتقادی را از یک طرف به تعهدی نسبت به نظریه و روش دیالکتیکی مرتبط می‌داند که چیزها را اساساً در ارتباط متقابلشان، به هم پیوستگی‌شان، حرکتشان و بود و نبودشان می‌فهمد و از طرف دیگر با دیدگاهی مرتبط می‌داند که طبق آن ممکن است در مسائل مربوط به انسان‌ها، پیوندهای متقابل و زنجیره‌های علت و معلولی مورد تحریف واقع شوند و مخفی بمانند از این رو نقد اصولاً مشتمل است از آشکارسازی ارتباط متقابل بین چیزها (فرکلاف، ۱۳۹۹: ۲۹). تحلیل انتقادی زمانی ظاهر شد که ناتوانی گفتمان توصیفی در ورود به بسیاری از حوزه‌ها و نگاه عمیق به آنها بیش از پیش خود را نمایان ساخت. از این رو ظهور این روش با متفکرین پست‌مدرن آغاز شد و در واقع اعتراضی نسبت به تحلیل گفتمان توصیفی بود. از جمله این متفکران می‌توان به فوکو، دریدا و پشو^۴ اشاره کرد که تحلیل گفتمان را از سطح زبان‌شناسی خارج کردند و در حوزه‌های سیاسی، فرهنگی و اجتماعی وارد کردند و از اینجا بود که تحلیل گفتمان حالتی انتقادی به خود گرفت. این گروه خود را بیشتر وامدار مکتب فرانکفورت می‌دانستند و به طور مستقیم و غیر مستقیم از متفکرینی چون گرامشی^۵ و ساختارگرایانی چون آلتوسر بهره گرفته‌اند. (گودرزی، ۱۳۸۸: ۷۷) فرکلاف همچنین ۵ مورد غیرطبیعی‌سازی^۶، آگاهی‌بخشی به فاعلان اجتماعی، ایدئولوژی و دانش زمینه‌ای، قدرت و جایگاه آن در گفتمان و مقابله با برداشت روانشناختی را به عنوان اهداف تحلیل گفتمان انتقادی مطرح می‌کند.

۳- روش پژوهش

در بعد روش‌شناسی، CDA خود را به چارچوب خاصی از متن یا گفتار محدود نمی‌کند و حتی گاهی فراموش می‌کند روش مدونی ارائه دهد، بلکه متون و گفتار را به‌طور سیستماتیک به ساختارهای سیاسی-اجتماعی مرتبط می‌سازد. در مورد نمونه‌گیری فرکلاف، بررسی یک تکه از گفتمان را بدون در نظر گرفتن جایگاه آن در قالب نهادی‌اش رد می‌کند و از ۳ شرط به منظور فهم منسجم از کارکرد گفتمان یاد می‌کند: ۱. توصیف جامعه‌شناختی نهاد مربوطه ۲. توصیف نظم گفتمان و صورت‌های ایدئولوژی

¹ archaeology

² genealogy

³ constructivism

⁴ Pecheux

⁵ Gramsci

⁶ denaturalization

گفتمانی آن و ۳. توصیف قوم‌نگارانه هریک از این صورت‌بندی‌ها. نهایتاً نقاط قوت این روش دستیابی به ابعاد پنهان نظیر ایدئولوژی و سلطه است و نظر داشتن به عمق گفتمان و بازنمایی آن وظیفه‌ای است که تنها از عهده این روش برمی‌آید. عیب اصلی این روش مشابه سایر روش‌های استنباطی، دخیل شدن پیش‌فرض‌های تحلیل‌گر است از این رو تحلیل‌گر می‌بایست هرچه بیشتر خودآگاهی‌اش را در تحلیل‌هایی که صورت می‌دهد حفظ کند (گودرزی، ۱۳۸۸: ۸۱). روش مورد استفاده ما در این تحقیق، نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب ۷ مورد از آثار مربوط به نیمه‌نخست سال ۱۳۷۱ هفته‌نامه گل آقا و سپس قرار دادن هر مورد در الگوی زیر است:

جدول شماره ۱

تعیین (بنیان اجتماعی و تغییرات دانش زمینه‌ای و بازتولید آن در جریان عمل گفتمانی)		تفسیر (ارتباط متقابل سرخ‌هایی که از توصیف به دست آمده و دانش زمینه‌ای: چگونگی به کارگیری دانش زمینه‌ای)		توصیف (سرخ‌هایی که عناصر دانش زمینه‌ای را به کار می‌اندازند)	
چه نوع از روابط قدرت در شکل دادن به این گفتمان موثرند؟ چه عناصری از دانش زمینه‌ای به کار گرفته شده ویژگی ایدئولوژیک دارند؟ آیا در جهت حفظ روابط موجود در قدرت است یا در جهت دگرگون ساختن آن‌ها؟	ایدئولوژی و روابط قدرت	ماجرا چیست؟	بافت موقعیتی	واژگان و ارزش‌های ۳ گانه- ویژگی‌های دستورزبانی ۳ گانه- پیوند جملات و کلمات ربط- نوبت‌گیری گفتگو- ساختاربندی - تکنیک‌های فضاسازی	نشانه‌های ظاهری
		چه کسانی درگیر ماجرا هستند؟			
روابط میان آن‌ها چیست؟					
		نقش زبان در پیشبرد ماجرا چیست؟	بینامتنیت (در سایه جهان تجربه مشترک)		
		نمود گفتمان به وسیله کدام گفتمان‌های قبلی و تاریخی انجام می‌شود؟			

۴- تحلیل یافته‌ها

شعر “کلايه” بی‌عدالتی و ریشه‌های آن

گلایه ! «امیر الشعراء»

به وقت آب خوردن، پشت بشکه
خری می‌گفت با اسب درشکه :
«من و تو هر دو حیوانیم، ای دوست
به خلقت هر دو یکسانیم ای دوست !
تو را آسایش و راحت قرین است
مرا آزار و سختی همنشین است
برای راحت تو در طویله
شده آماده، هر نوعی وسیله
من بیچاره، زیر باد و باران
فقط تنها حفاظم هست پالان
خوراک توست جو یا یونجه تر
من از زبری کاه خشک، منتر
تو را زین و یراق و هم لگام است
مرا افسار برگردن، مدام است
درشکه می‌کشم با چرخ رهوار
شده پشتم خم از سنگینی بار
تو از تیمار مردم بهره داری
نصیب من، گرفتاری و خواری
بگو با من که راز محنتم چیست
مقصر در گرفتاری من کیست ؟
جوابش داد آن گه اسب هشیار
که : «هرکس خرشود، باید کشدبار»

توصیف: استفاده از واژگانی مثل هردو، دوست و یکسان از بعد تجربی، یادآور برابری بنیادین مخلوقات در خلقت است و دوقطبی‌های استفاده شده در شعر مثل آسایش/آزار، زین و یراق/افسار و بهره‌داری/خواری نشان از نارضایتی و گلایه نسبت به وضعیت موجود دارد. آرایه استعاره نیز در شعر استفاده شده و اسب هشیار استعاره از انسان‌های هشیار و خر هم استعاره از انسان‌هایی است که مورد سواستفاده قرار می‌گیرند. شاعر با چیدمان کلیه موارد نابرابری بین این دو موجود و ردیف کردن دلایل غیر قابل انکار و مستند در تلاش است برای جمع‌بندی نهایی خود مشروعیتی جلب کند و در این راه از حروف ربط و مکث بسیار به‌جا و هنرمندانه استفاده کرده‌است برای مثال در مقابله زین و یراق و هم لگام در برابر افسار، فضا سازی به کمک

حرف ربط "و" منجر به یک اتحاد همه‌جانبه در برابر تک‌واژه افسار و تکمیل استراتژی ادبی شاعر شده‌است.

تفسیر: موضوع شعر، گفتگویی خیالی بین خر و اسب درشکه و گلایه‌های خر از وضعیت زندگی‌اش است. این‌ها هردو در خدمت نوع قدرتمندتر یعنی انسان هستند ولی با این وجود دارای تجارب زیسته¹ متفاوتی در زندگی هستند و با وجود زیردستی و خدمت‌گذاری از شرایط کاملاً متفاوتی برخوردارند. زبان طنز شعر در اینجا نمایانگر این اختلاف فاحش و ناعادلانه است و در تلاش است تا پرده از زوایای مختلف آن بردارد و در عین حالیکه قشر فرودست را نمایندگی می‌کند دست آخر تشری هم به وی می‌زند و خود وی را مسئول نابسامانی‌اش قلمداد می‌کند. این گفتمان در بعد بینامتنیت در زمره گفتمان‌های روانشناختی قرار می‌گیرد که فرد را مسئول سرنوشت خود قلمداد می‌کنند و توجهی به زمین بازی ناتراز ندارند و با اینکه متوجه نقش حیاتی وی در زندگی نوع قدرتمندتر هستند به جای رمزگشایی از شرایط مختلف تاریخی، اجتماعی و سیاسی که منجر به وضعیت فعلی شده، هوشیاری خود وی را در قالبی فردگرایانه مورد خطاب قرار می‌دهند و داغ ننگی نیز بر پیشانی وی می‌چسبانند.

تبیین: روابط قدرت موجود در جامعه که از این گفتمان پشتیبانی می‌کنند را می‌توان به دیدگاه سرمایه‌داری نسبت داد که فرد را مسئول سرنوشت خویش معرفی می‌کنند و نسبت به مسئولیت اجتماعی حاکمیت در ایجاد برابری و کاهش بی‌عدالتی بی‌تفاوتند و متن، این روابط قدرت را برجسته می‌کند و با فضا سازی به چالش می‌کشد و در تلاش است خواننده را ابتدا نسبت به وضع موجود آگاه کند (حساسیت ایجاد کند) و سپس نسبت به گسترش چنین رویه‌ای هشدار دهد، گویا بنیان‌های اجتماعی و اقتصادی رشد دیدگاه سرمایه‌داری را در حاکمیت پول و افول ارزش و منزلت کار و کارگر می‌بیند و نسبت به آن بیمناک است. در عبارات من و تو هر دو حیوانیم و در خلقت یکسانیم، شاعر از شعر سعدی: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند به عنوان یک زمینه مشترک از جهان تجربه مشترک ما ایرانیان بهره برده و "مقصر در گرفتاری من کیست" نیز از همین زمینه مشترک بهره می‌برد و دیدگاه تاریخی ملتی را بازنمایی می‌کند که همیشه به دنبال یافتن مقصری در گرفتاری‌های خود هستند.

متن "عروسی": گسترش تجملات و شکاف طبقاتی

¹ lived experiences

عروسی!

— هر از چندگاهی! شاهد برپایی جشن‌های عقد و عروسی تشریفاتی با صرف هزینه‌های گزاف در بین ثروتمندان شهرمان هستیم. مهریه عروس خانم يك آپارتمان سه طبقه در خیابان میرداماد و ده میلیون تومان وجه نقد بوده، يك آینه شمعدان يك میلیون تومانی زینت بخش سفره عقد و يك سرویس طلای کارتیه هم زینت بخش عروس در مراسم عقد کتان بوده!

— چه می‌خوانی مرد؟ اینها را از خودت درآورده‌ای؟

— نخیر! خبر صفحه دوم روزنامه جمهوری اسلامی را می‌خوانم!

— جالبه پس لطفاً بقیه مطلب را بخوان!

— چشم! نوشته: «برگزاری این گونه جشنها در حالی که بسیاری از جوانان به خاطر عدم تأمین هزینه ازدواج و تهیه يك اتاق اجاره‌ای درمانده و مستأصل هستند و بالا جبار تجرد را انتخاب کرده‌اند، از عدم تأمین عدالت اجتماعی و فاصله زیاد طبقاتی در جامعه حکایت دارد».

— دیگر چه؟

— این که عروس خانم دختری تحصیل کرده از يك خانواده متمول و مذهبی بوده و آقا داماد يك جوان کارخانه‌دار که تحصیلات متوسطه‌اش را تمام نکرده است!

— بیستم، اینها جزو آن ۴۰۰ خانواده‌ای نیستند که قرار است از آمریکا بازگردند؟

— نه، آنها پیش اینها لنگ می‌اندازند! اینها خیلی زرنگتر از آنها هستند که بروند خارج! اینها... آنها...!

— این قدر اینها و آنها نکن! خرج کرده‌اند، خوب کاری کرده‌اند! مال خودشان را خرج کرده‌اند، از دیوار خانه بنده و جنابمالی که بالا نرفته‌اند! روزنامه‌ها همین کارها را می‌کنند که خادمین! فرار می‌کنند، می‌روند آمریکا و به جمع آن ۴۰۰ خانواده می‌پیوندند دیگر!!

«زبان در قفا»

توصیف: متن با عبارت هراز چند گاهی با علامت تعجب شروع می‌شود که کنایه‌ای دارد به تکرار مساله (روایت پارادوکسیکال). در ادامه همسر فرد می‌پرسد: از خودت درآورده‌ای؟ یعنی انگاره^۱ وی در مواجهه با چنین خبری، کذب و ساختگی بودن آن است و سپس که از درج آن در روزنامه مطلع می‌شود می‌گوید: جالبه پس لطفاً بقیه مطلب را بخوان! چنین روایتی معادل دقیقی از عقل سلیم^۲ ایدئولوژیک فرکلاف است که اینگونه جلوه می‌دهد که درج در روزنامه معتبر رسمی به معنی قطعیت بی‌چون و چرای خبر است و بر مشروعیت چنین برداشتی تاکید می‌کند. (وجهیت بیانی)

شیوه نوبت‌گیری هم نشان از اقتدار نسبی زن دارد و وی با قطع گفتگو و تاثیرگذاری در روند صحبت عملاً مکالمه را هدایت می‌کند. (وجهیت رابطه‌ای) در ادامه همسر این فرد نسبت به تکرار واژگان این‌ها و آن‌ها اعتراض می‌کند گویا دچار اشباع نظری^۳ نسبت به موضوع شده و تکرار دلایل و براهین را عذاب‌آور می‌داند همان حالتی که احتمالاً برای خوانندگان روزنامه نیز به وجود آمده و این رویه از بعد کارکردی به منظور بالا بردن صمیمیت با خواننده از یک‌سو و به دست‌گرفتن جمع‌بندی از سوئی دیگر به کار رفته که بلافاصله در پاراگراف آخر به آن می‌رسیم: مال خودشان! را خرج کرده‌اند، از دیوار بنده و جنابعالی که بالا نرفته‌اند! روزنامه‌ها همین کارها را می‌کنند که خادمین! فرار می‌کنند می‌روند آمریکا! در ستایش از ظرایف نشانه‌شناسی^۴ این دوخط هرچه گفته شود کم است. فعلاً در سطح توصیف می‌توان به طنز موجود در واژه «خادمین» بلافاصله پس از ایجاد فضایی که دزدی کردن را القا می‌کند و «آمریکا» در رابطه با خبری که در آن روزها مربوط به خانواده‌های متمولی که از ایران به آنجا مهاجرت کرده‌اند اشاره کرد و در مذمت روزنامه‌ها بابت انعکاس اخبار با چنین سناریویی و ارتباط آن با مهاجرت نخبگان! نیز تقلیل‌گرایی^۵ آشکار و مضحکی در راستای لاپوشانی مساله و نوعی جزم‌اندیشی دیده می‌شود که حکایت از رویه‌ای مرسوم و مذموم دارد.

تفسیر: مکالمه‌ای بین یک زن و شوهر در مورد خبری مندرج در روزنامه است که اقتدار نسبی زن و گزینش‌های رندانه مرد در آن مشهود است. زبان در این متن در فضایی ایده‌آلیستی و رئالیستی شناور است و طنز موجود در آن نیز به جهت برجسته‌کردن این دو دیدگاه متضاد به کار رفته‌است. شیوه گفتگو به منظور بازنمایی روابط زن و شوهر در باب موضوع مطروح انتخاب شده، ارجاع به روزنامه و تغییر بیان به حالت رسمی به منظور مشروعیت بخشی به روایتی اجتماعی با زمینه اقتصادی-سیاسی انجام شده و نهایتاً زبان نقشی تعیین‌کننده در جمع‌بندی موضوع با غلبه ایدئولوژیک زن و تلفیقی از طنز و واقعیت تلخ روز جامعه ایفا کرده‌است. گفتمانی که اینجا می‌تواند به عنوان بینامتنیت مطرح شود گفتمان روز جامعه در آن دوران مبنی بر مهاجرت ثروتمندان به همراه ثروت ملی (در اینجا به آمریکا) و مشکلات روزافزون جوانان در امر ازدواج ناشی از فقر و بی‌ثمر بودن تحصیلات عالی است که برای اکثریت افراد جامعه امری ملموس بود و در سایه جهان تجربه مشترک افراد این قرابت فکری و برداشت مشترک شکل می‌گیرد و موجب درک گفتمان فوق می‌شود.

¹ assumed

² common sense

³ theoretical saturation

⁴ semiology

⁵ reductionism

تبیین: روابط قدرت در این متن به ظهور طبقه جدید بورژوازی - مذهبی و تضاد عمیق آن با ارزش‌های موجود در جامعه همچون ساده‌زیستی اشاره دارد. متن روزنامه حکایت از گفتمانی در سطح جامعه دارد که روایت یادشده بازنمایی طنزآلود آن به شمار می‌رود و شیوه گفتگو و تحکم زن نسبت به مرد نیز حکایت از تغییراتی در روابط سنتی مرد و زن در خانواده‌های ایرانی دارد که مطابق با آن زن از هیئت شنونده‌ای منفعل به کنشگری فعال تغییر موضع داده که البته ضعف اطلاعاتی و جامع‌بینی^۱ وی در موضوع مورد بحث مشهود است ولی جسارتی که به دلایل مختلف توسط نویسنده متن به وی نسبت داده شده درخور توجه است. نویسنده عمداً زن را موقعیتی قرار داده که هم همسر خود را نقد می‌کند، هم روزنامه را و هم حامل روایتی ایدئولوژیک است که متن را به یک جمع‌بندی ظاهراً منطقی ولی با رمزگذاری نشانه‌ای می‌رساند و این قطعاً حامل پیامی مهم به جامعه مردسالار و سنتی ایران است. اینکه مال خودشان را خرج کرده‌اند و از دیوار کسی بالا نرفته‌اند استفاده‌ای ایدئولوژیک از باوری پوپولیستی است که براساس آن دزدی فقط بالا رفتن از دیوار است و ابعاد پنهان آن مانند اختلاس و ارتشا و ... را شامل نمی‌شود. در نهایت می‌توان به تلاش متن در انتقاد از مصرف‌گرایی متظاهرانه روزافزون با ذکر واژه سرویس طلای کارتیبه اشاره کرد و فضا سازی کلی را تلاشی در راستای مقابله با آن به شیوه آگاهی‌بخشی دانست.

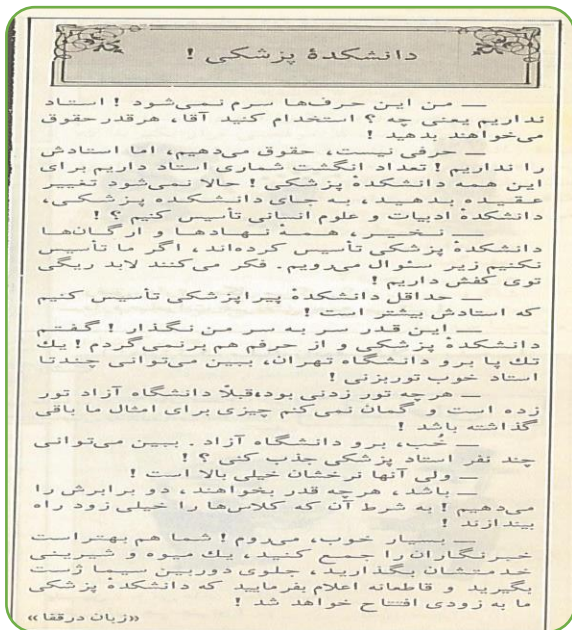
متن "دانشکده پزشکی": جولان پول در عرصه دانشگاهی

توصیف: عباراتی مثل من این حرف‌ها سرم نمی‌شود و استخدام کنید آقا، بیانگر آمریتی به دور از منطق و ناآشنا به شرایط موجود و کنشی غیر منطقی^۲ است و شروع متن با این جملات به خواننده القا می‌کند که با چنین فردی سروکار دارد. واژه تورزدن را ابتدا شخص با مرتبه اقتدار بالاتر به کار می‌برد و بلافاصله با همان ادبیات توسط شخص دوم مورد هم‌نوایی^۳ قرار می‌گیرد که در تضاد با واژگان سنگین و رسمی به کار رفته تا این مقطع از مکالمه بوده و زمینه‌سازی برای استعمال شیوه‌های غیر رسمی و غیر معمول به هنگام رسیدن به بن‌بست است. نوبت‌گیری در گفتگو نیز به شیوه‌ای است که تعادلی نسبی با وجود سطوح تاب‌برابر قدرت در آن وجود دارد و گاهی دست بالاتر در ادامه و قطع با شخص اول مکالمه است و گاه با شخص دوم که نهایتاً با غلبه شخص دوم به پایان می‌رسد. هر چه تورزدنی بود قبلاً دانشگاه آزاد تورزده هم حامل معنایی کنایی از تاثیرات نامناسب پولی شدن عرصه تحصیلات عالی است و هم از حقیقتی پرده برمی‌دارد که براساس تجربه مشترک اکثریت افراد قابل پذیرش است (وجهیت بیانی) در مورد ساختار بندی هم روند کار از شروع تا به پایان به شیوه‌ای پیش‌رفته که با ذهنیت خواننده مطابقت دارد به این نحو که در مقابل منطق پول می‌بایست از همان شیوه وارد عمل شد و مقابله ایده‌آلیستی فایده‌ای ندارد، همان کاری که عملاً رخ می‌دهد و خواننده از سناریویی که صفر تا صد آن قابل پیش‌بینی و منطبق با تجارب زیسته خود و سایرین است خرسند و راضی است و باتوجه به روند پولی‌شدن تمام عرصه‌ها، این عرصه نیز با تمام قداست و حرمت مصون از ماجرا نیست ولیکن از پتانسیل‌های بالقوه جامعه‌ای فرهیخته چون دانشگاه به منظور مقابله با این روند استفاده‌ای نشده و ساختار بندی نقش اساسی در این کتمان دارد.

¹ comprehensive vision

² irrational action

³ conformity

تفسیر: دو نفر از مسئولان احتمالاً در سطح وزارت، درباره تاسیس دانشکده پزشکی در حال صحبت هستند و یکی به طور نسبی بر دیگری اقتدار دارد اما هراس پایگاه اجتماعی نیز در اظهارات وی مشهود است. اینجا زبان طنز به منظور برجسته کردن نقش نامناسب پول در عرصه دانشگاهی به عنوان یک پدیده اجتماعی استفاده شده و چرخش آن از گفتمانی رسمی به فرمی خودمانی با واژگان یادشده نیز موجب تغییر در پایگاه اجتماعی افراد شده و گویا شخص دوم به ناگاه از زبردست به مشاور تغییر موضع می یابد و دست آخر هم مکالمه را با ادامه همین روند به دست گرفته و با عبارت ژست بگیرد و قاطعانه بفرماید... تشری هم به مسئول مبتلا به جمود فکری^۱ می زند. بینامتنیت در اینجا از گفتمان پرتکرار دهه های اخیر مبنی بر حاکمیت بی چون و چرای پول بر هرگونه روابط و مناسبات تا نقش مخرب دانشگاه آزاد در دامن زدن به این

مساله گسترده است و می توان به شیوه صحبت مسئول بالاتر به در ابتدای متن نیز اشاره کرد که بر ساختی از گفتمان مسئولانی است که در تلاشند با کمال گرایی و بی توجهی به مسائل اجتماعی و اقتصادی روز جامعه، به اتخاذ دستورات مبهم و ناممکن بپردازند و در نهایت جلوی دوربین ژست بگیرد و ... نیز متأثر از طرز تلقی جامعه از ماحصل کار مسئولانی است که به اصطلاح خود گل آقا یوم کلنگی هستند و جهان مشترک تجربه افراد فهم این عبارات کنایی را تسهیل می کند.

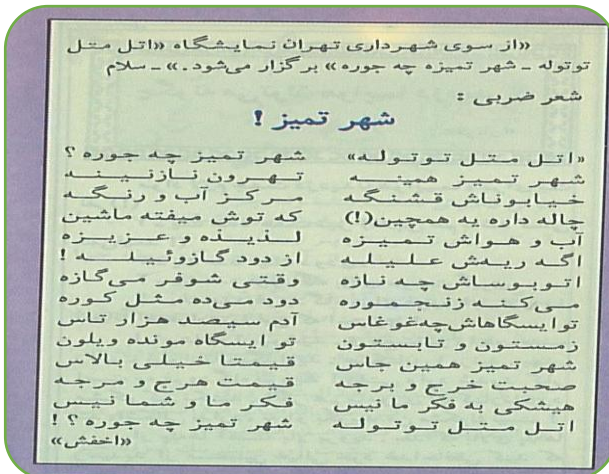
تبیین: روابط قدرت در این متن بین دو نفر متغیر است و ابتدا آمرانه و سپس به مشاوره ای و در نهایت به خلاف جهت اولیه تغییر موضع می دهد که یادآور بحثی در مقاله پنجم فرکلاف است که عنصر سلطه در صورت بندی (قراردادهای تعاملی) در جهت عکس عمل می کند و شخص صاحب اقتدار را به چالش می کشد که حاکی از برتری گفتمانی شخص کم قدرت دارد و آشنایی با مناسبات روز جامعه و دیدگاه رئالیستی منجر به این روند شده است. روابط قدرت اشاره شده بین دانشگاه آزاد و سراسری نیز با عبارت پوپولیستی تورزدن اساتید به مدد پول به تصویر کشیده شده است. ایدئولوژی پنهان این متن حاکمیت پول بر تمامی عرصه های اجتماعی است و گفته زیملم مبنی بر تقلیل گرایی همه ارزش های انسانی به زبان دلار نیز از این امر حکایت دارد. نهایتاً این متن در تلاش است تا با این ایدئولوژی مقابله کند و طنز تلخ موجود در آن انزجار نویسنده از وضعیت رو به رشد مذکور را به تصویر می کشد و همزمان از رویه مسئولان که در مقابل روند پولی شدن عرصه های علم کوتاه می آیند و با استناد به عجله ای که در تمامی طول متن شاهد آن هستیم فقط در فکر تاسیس یک دانشکده به منظور عقب نماندن از سایرین و سپس گرفتن عکس یادگاری! با آن هستند انتقاد می کند و این وسط کنایه ای هم به جایگزینی دانشکده پزشکی با دانشکده ادبیات و علوم انسانی در قالب فرایند ارزش گذاری می زند و تاکید بر تاسیس دانشکده پزشکی را در راستای همان بینش پول محور می داند که سنخیتی با ادبیات و علوم انسانی که نماد گسترش فرهنگ است ندارد و این گرایش را نیز به باد انتقاد می گیرد.

شعر "شهر تمیز!": مشکلات شهر تهران

توصیف: عبارت اتل متل توتوله در آغاز قصه گویی برای کودکان به کار می رود و یادآور شروع قصه ای البته متفاوت این بار از نابسامانی های شهر تهران تحت مدیریت تکنوکرات^۲ ها است. نویسنده عبارت فوق را به شکل سوال از مخاطب مطرح می کند و گویا در تلاش است در همان اول نیت شهرداری را به سخره بگیرد و سپس با استفاده از کلمات چاله، هوا و اتوبوس که رمزگذاری نشانه ای انجام شده در آن ها متناسب با تجربه جمعی مشترک است به برداشتی یکسانی با مخاطبان ناآشنا، روایت شعر به گونه ای است که وجهیت بیانی در راستای معرفی کردن شهر با مشکلات و نابسامانی های آن است و تقلیل گرایی موجود

¹ mental stagnation

² technocrats

چنین بیان می‌کند که گویی غیر از این، چیز دیگری نمی‌تواند معرفت تهران باشد و ابتکارات شهرداری در زمینه گل‌کاری‌های گسترده و مواردی از این دست به فراموشی سپرده شده و گویی شهرداری تهران (به فاصله کمی بعد از پایان جنگ) دستاوردی غیر از افزودن بر مشکلات مردم نداشته‌است. در عبارت «هیچکی به فکر ما نیست، فکر ما و شما نیست» نویسنده از ضمیر ما به منظور ابراز اقتدار و صحبت از جانب مردم استفاده می‌کند و به نوعی افکار عمومی را نمایندگی می‌کند که این در سایه ساختار بندی است که در شعر انجام شده و با آوردن دلایل محکم و قطعی از یک نقطه (تیترو روزنامه) شروع و به جمع‌بندی نهایی در

موضوع می‌رسد و نقش سخنگوی یک جنبش اعتراضی را ایفا می‌کند که حق به شهر لوفور^۱ را به ذهن متبادر می‌کند. مورد دیگر تغییری است که در ابیات پایانی به روند موضوع داده و می‌گوید: «شهر تمیز همین جاس، قیمتا خیلی بالاس» به این معنی که مشکل اصلی در تعریف مساله از جانب شماست و هدف باید یافتن چاره برای گرانی‌هایی باشد که خود شهرداری هم در برخی از آنها مثل افزایش قیمت ملک در سطح کلان و اخذ عوارض گوناگون در سطح خرد دست دارد و گرنه ارزش‌گذاری شهر تمیز برای تهران نه محلی از اعراب دارد و نه دغدغه اصلی شهروندان است. در پایان بیت اول تکرار شده و گویا مخاطب را به کنشگری فرا می‌خواند که حال با سناریویی که روایت شد و با این روایت انتقادی، اقدام شهرداری چه معنایی می‌دهد؟

تفسیر: موضوع شعر نقد برگزاری نمایشگاهی با مضمون ویژگی‌های شهر تمیز از سوی شهرداری تهران است و به شیوه تک‌گویی از جانب نویسنده‌ای مطلع انجام شده‌است که در تلاش است تا عاملان اجتماعی را نمایندگی کند. اینجا نویسنده در تلاش است تا اساس نگاه زیست‌محیطی پارادوکسیکال شهرداری تهران را زیر سوال ببرد و در ادامه از لزوم توجه به مشکلات معیشتی مردم سخن می‌راند. زبان طنز در شعر در تلاش است با تمرکز بر نابسامانی‌های شهری، گفتمان شهرداری را که با وجود مشکلات یادشده دم از شهری تمیز و پاک می‌زند رد کند و گفتمان خود را که سازگاری عینی بالایی با عموم مردم دارد مسلط کند. نویسنده در تلاش است تا نارضایتی عمومی از گرانی‌ها را در ذیل کژکارکردهای این سازمان به جهت عقلانیت‌ابزاری مسلط بر آن قرار دهد حال آنکه شهرداری اگر سهمی هم در این مورد داشته‌باشد بیشتر از سایر ارگان‌ها مستحق مذمت و گلایه نیست ولی در بستری مناسب از نارضایتی می‌توان این سهم را برجسته و بزرگ‌نمایی کرد و این کاری است که در این شعر انجام شده و زبان به گونه‌ای ایدئولوژیک و جهت‌دار در خدمت اندیشه نویسنده به منظور تقبیح نیت برگزارکنندگان نمایشگاه فوق به کار رفته‌است. به مقوله بینامتنیت نیز اشاره شد و نمود گفتمان نویسنده در سایه زیست‌جهان مشترکی که سرخ‌های آن در دود و چاله و شلوغی و گرانی‌های شهر تهران نهفته است قابل مشاهده و تفسیر است.

تبیین: باید با کرباسچی شروع کرد و سیاست‌های توسعه شهری وی را مورد بررسی قرار داد. به نظر می‌رسد گل‌آقا با اطلاع دقیق از رویکرد سرمایه‌دارانه شهرداری تهران در دوران کرباسچی به نوشتن متن مبادرت کرده و کاریکاتورهای متعدد در شماره‌های قبلی نیز موید این مطلب است. سیاست‌های کرباسچی در دوران سازندگی در شهر تهران را می‌توان در کتاب مگامال‌ها و مجتمع‌های بزرگ تجاری در تهران نوشته عباس کاظمی و مسرت امیرابراهیمی مشاهده کرد. شاید روایت پارادوکسیکال مردی دوستدار درخت و مردی تبر به‌دست ایستاده در برابر درخت از زبان نویسندگان گویای موضوع باشد: در سیاست شهری که هدف، وسیله را توجیه می‌کند شما می‌توانید هم‌زمان مردی دوستدار درخت و مردی تبر به‌دست ایستاده در برابر درخت باشید چرا که برای تامین درآمدهای شکل‌دهی به فضاهای عمومی و سبز در جنوب شهر باید هزینه‌های آن را از محل عوارضی که در مناطق شمالی شهر به دست می‌آورید تامین کنید. (کاظمی، ۱۴۰۰: ۱۷۲) و این روایت افشاگرانه ماهیت کارکرد شهرداری در دوران کرباسچی را برملا می‌کند. البته این کتاب در سال ۱۴۰۰ چاپ شده و گل‌آقا نمی‌توانست با توجه به مناسبات قدرت به شکل

¹ Lefebvre

مستقیم پرده از چنین مسأله‌ای بردارد و به طنز پناه می‌برد و بازهم به قول نویسندگان کتاب مذکور بر گفتمانی که در تلاش است ترجیحات سرمایه‌دارانه را بر ملاحظات فرهنگی و اجتماعی با رنگ و لعاب گل کارانه غالب کند می‌تازد و در این راه دانش زمینه‌ای مردم از مشکلات شهری را به خدمت می‌گیرد و در تلاش است تا در روند مذکور به کمک مردم تغییری حاصل کند و شاید عامل تاثیرگذار در شکل‌گیری این گفتمان که در امتداد انتقادات ریز و درشت از شهرداری تهران است انتساب گل آقا به قشر ضعیف و درآشنایی باشد که در برابر افسار توانگر، زبان به گلایه می‌گشاید و ابزاری هم به غیر از طنز در برابر رشد روزافزون ارزش‌های سرمایه‌داری ندارد و زنجیره‌ای که هرروز از اتوبوس‌ها به هنگام حرکت برمی‌خیزد در حقیقت از دل گل آقا و اکثریت محروم جامعه برخاسته است.

متن “بر تشویش و نگرانی غلبه کنید!": روانشناسی در خدمت توجیه!

توصیف: صفت بیکار برای روانشناسان نوعی ارزش‌گذاری محسوب می‌شود و ذهنیت مخاطب را نسبت به محتوای متنی که نویسنده می‌خواهد به تشریح آن بپردازد جهت‌دهی می‌کند و حاکی از عدم رضایت وی از محتوای خبر یا نقل قول است. وجهیت بیانی در استفاده ابزاری^۱ از نقل قول روانشناسان در این متن محرز است و همسر این فرد در فرآیند نقش‌پذیری^۲ چنان این عبارت را ملکه ذهن خود قرار داده که گویی جزو ریشه‌ای‌ترین عناصر دانش زمینه‌ای وی است و از اقتدار

یک ساعت منتظر تاکسی شدم، هر راننده تا کسی که مقصدم را می‌شنید می‌گفت: می‌شود ۲۰۰ تومن! ناچار از رفتن منصرف شدم و دوباره به منزل برگشتم. پس کی می‌خواهد وضع تاکسیرانی از این بی‌سر و سامانی نجات پیدا کند؟ می‌گویند: عزیز دلم، عصبانی نشو، وقت گل نی!

می‌پرسم: در این سرمای سیاه زمستان چطور می‌شود با ۲۰ لیتر نفت در یک ماه، هم آبگرم کن را روشن نگهداشت، هم اتاق را گرم و هم پخت و پز کرد؟

می‌گویند: این قدر سخت نگیر و بر تشویش و نگرانی خودت غلبه کن! هر وقت نفت تمام شد، با بچه‌ها دور هم می‌نشینیم و همدیگر را «ها» می‌کنیم گرم می‌شویم!

می‌گویند: بالاخره می‌ترسم آن قدر بر تشویش و نگرانی غلبه کنیم که این، تشویش و نگرانی بیچاره هم به روز ما بیفتد!

می‌گویند: همین مانده که در میان صدها جور تشویش و نگرانی روزمره، حالا بنشین غصه خود تشویش و نگرانی را بخوری!!

«حسین آقا»

بر تشویش و نگرانی غلبه کنید!

از روزی که روانشناسان بیکار اعلام کردند: «انسان باید بر تشویش و نگرانی خود غلبه کند»، بدجوری برای خانواده ما دردسر، درست شده است. تا می‌گویم: خانم، یک سر برو مدرسه بین با وجودی که چند ماه از سال تحصیلی می‌گذرد، چرا هنوز بچه‌ها معلم ندارند؟ می‌گویند: به تشویش و نگرانی خودت غلبه کن، بالاخره معلم می‌آورند، امسال نشد، سال دیگر!

می‌گویم: بعد از سی سال خدمت با این حقوق چندرغاز، بازنشستگی که فقط برای سه روز کافی می‌باشد، چگونه یک ماه زندگی کنیم؟ آن هم به شرطی که بیمار نشویم و مهمان نیاید و حوادث غیرمنتظره‌ای رخ ندهد؟

می‌گویند: به نگرانی خودت غلبه کن! سه روز در ماه را زندگی می‌کنیم ۲۷ روز بقیه را هم می‌رویم مهمانی!

می‌گویم: من با این پادرد و کمردرد، امروز

صاحب سخن بر وی حکایت دارد. پاسخ‌های همسر به سوالات مرد نیز از بعد نشانه‌شناسی درخور توجه است، پاسخ‌های کوتاه با مکت‌هایی که به وسیله ویرگول انجام شده در مقابل سوالات نسبتاً طولانی‌تر مرد که با حروف ربطی در تلاش هستند تا زمینه‌سازی همه‌جانبه‌ای برای مشروعیت‌بخشیدن به یک عبارت واحد (معضلی آشنا) را انجام دهند حکایت از تسلط کلامی وی بر گفتگو با تکیه بر دانش زمینه‌ای (نقل قول روانشناسان) دارد و تداعی‌کننده پاسخ‌های مسئولین فارغ از دغدغه‌مندی با توجیهات کلاسیک و تکراری است. این مسأله نوبت‌گیری در گفتگو را هم تحت‌الشعاع قرار داده به طوری که کسی حرف کسی را قطع نمی‌کند و دیالوگ^۳ ها با دو ریتم مشخص تا پایان کار پیش می‌روند که قالب مشخصی به آن داده و احساسی از ناامیدی عاملیت نسبت به بازاندیشی^۴ فردی که نماد ساختار است را به تصویر می‌کشد. عنصر تکرار در عبارت “بر تشویش و نگرانی خود غلبه کن” در تلاش است تا بیهودگی کارکرد آن را در مواجهه با سناریوهای مختلف برجسته کند و این مسأله را مطرح می‌کند که نمی‌توان نسخه‌ای جهان‌شمول^۵ و واحد آن هم از جنس روانشناسی برای معضلات و مشکلات پیش روی مردم پیچید.

¹ instrumental use

² role-playing

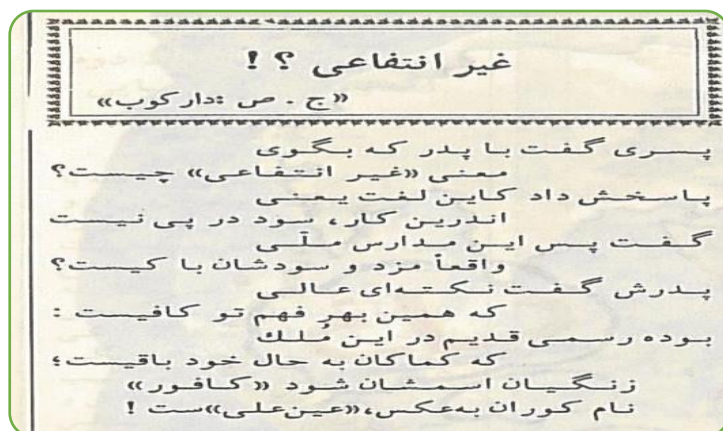
³ dialogue

⁴ rethinking

⁵ universal

تفسیر: گفتگویی بین یک زن و شوهر در مورد مشکلات پیش روی آنها است که همسر مرد در تلاش است با نسخه‌ای روانشناسانه! و فرافکنی^۱ آشکار، مساله را پیش ببرد. مرد در اینجا نماد مردم دردکشیده و محرومی است که با مسائل مختلف دست و پنجه نرم می‌کنند و با تشریح مشکلات با جزئیات به شیوه مردم ساده و درمانده در تلاش است حجم معضلات پیش رو را به طرف مقابل تشریح کند و در مقابل زن نماد بوروکرات‌هایی است که با استناد به یک سخن روانشناسانه که در مشکلات یادشده محلی از اعراب ندارد و با مخاطب قراردادن عاملیت، وظایف ساختار را کتمان می‌کنند و با فراغ بال راه‌حل‌های فضایی و کذایی صادر می‌کنند. اینجا اصلا زن و شوهری معنایی ندارد زیرا در روابط مذکور مشکلات هر دو آنها را به زانو درمی‌آورد و لحن عاجزانه مرد در مقابل طنزهای فارغانه! زن حکایت از شکاف شناختی میان مردم و مسئولان دارد و طنز تلخی که نویسنده در بطن ماجرا استفاده کرده از این قرار است که مردم و مسئولان هر دو در یک خانه زندگی می‌کنند و جدا از هم نیستند و این شیوه پاسخ‌گویی و فرار به جلو مسئولان امری شایسته نیست. اینجا جهان تجربه مشترک، مشکلات روزمره مردم است که گفتمان گل آقا در بستر آن شکل می‌گیرد و مشروعیت می‌یابد و بر گفتمانی که در تلاش است نسخه‌ای روانشناسانه برای مردم بپیچد می‌تازد.

تبیین: اینکه برای مشکلاتی که تا حدودی زیادی مربوط به ساختار است نسخه‌ای روانشناسانه بپیچیم و عاملیت را درگیر نحوه مطابقت‌دادن خود با شرایط موجود کنیم از ایدئولوژی و به عبارتی آنومی حکایت دارد که گل آقا با شناسایی ردپای آن در اظهارات مسئولین و یا تمایل آنان به تفاسیری از این دست، در جهت مقابله با آن حرکت می‌کند. گل آقا با ذکر جزئیات مشکلات، رندانه در تلاش برای حساس کردن شاخک‌های اجتماعی مردم در جهان تجربه مشترکشان است و ایدئولوژی را به خدمت می‌گیرد که طی آن مشکلات مردم می‌بایست برجسته شوند و این کار بایستی به شیوه گل آقا آنقدر در عرصه‌های مختلف تکرار شود تا یقین حاصل گردد که اراده‌ای جمعی از مسئولان و مردم برای حل آن لازم است و قرار نیست ذائقه مردم به کاستی‌های موجود و بدبختی عادت کند. متن فوق نشان می‌دهد که گل آقا می‌خواهد طی رویکردی انتقادی، اعتبار خود را در جهت برجسته‌کردن مشکلات مردم خرج کند و رابطه قوی و صادقانه‌ای که به مدد سال‌ها کار شرافتمندانه مطبوعاتی به دست آورده را پشتوانه گفتمان خود قرار می‌دهد و به بازتولید اندیشه خود می‌پردازد و تلویحا مردم را به کنشگری فرا می‌خواند.

شعر غیرانتفاعی! : مدارس غیرانتفاعی و ناعدالتی آموزشی

توصیف: کلمه غیرانتفاعی در لغت به معنی بی‌سود و فایده است و نهادی را توصیف می‌کند که از آموزش همگانی بدون داشتن مقاصد تجاری پشتیبانی می‌کند! این معنی لغوی با کارکرد صددرصد متضاد در جامعه سوژه گل آقا در این شعر است. واژه "واقعا" در مصرع ششم از یک ارزش رابطه ای برخوردار است گویا پسر از

پدر در یک رابطه صمیمانه می‌خواهد تا به اصل ماجرا بپردازد و کنه مطلب را بیان کند که شاید در رابطه‌ای رسمی‌تر به ذکر کلیات و توصیف صوری اکتفا گردد. دوقطبی که بین مدارس ملی و غیرانتفاعی مطرح شده حاکی از نابرابری تحصیلی در جامعه است و استفاده از کلمه فوق، در جهت ایجاد حساسیت برای مساله است. نحوه سوال و جواب از اقتدار پدر بر پسر حکایت دارد و وجهیت رابطه ای بین این دو را می‌رساند از طرفی پدر نیز به منظور درک مساله برای پسر از یک باور تاریخی جمعی سخن می‌گوید (وجهیت بیانی) که با عبارت "همین بهر فهم تو کافیت"، اعتبار آن را غیر قابل انکار معرفی می‌کند و از یک جبرگرایی تاریخی^۲ سخن به میان می‌آورد. ساختار بندی هم از یک سوال شروع و با استناد به یک باور جمعی و پاسخی به ظاهر روشن و قطعی به پایان می‌رسد و پارادایمی^۳ را به مخاطب معرفی می‌کند که براساس آن تا بوده چنین بوده و زین پس نیز چنین خواهد

¹ projection

² historical determinism

³ paradigm

بود و تلویحا سیر تکرارشونده یک روند تاریخی را گوشزد می‌کند که ظاهرا برای جامعه منطقی و قابل فهم است و از رویکردی آشکارا ایستا و منفعلانه حکایت دارد.

تفسیر: گفتگویی بین پدر و پسر در رابطه با فلسفه نامگذاری مدارس غیرانتفاعی است که پدر در تلاش است به گونه‌ای ایدئولوژیک آن را با باوری تاریخی هماهنگ بداند. پدر بر پسر اقتدار دارد و نقش آگاهی بخشی را برای وی بازی می‌کند ولی با این حال نوع سوالی که می‌پرسد: “واقعا سود و مزدشان با کیست؟” از یک اپوخه^۱ حکایت دارد که پیش فرض‌ها و قضاوت‌ها و تمام داشته‌ها را کنار می‌گذارد تا به نگاهی نو و بدیع دست یابد و مطالبه‌گرایی^۲ نسل نو در برابر آموزه‌های سنتی را می‌رساند. معنای تلویحی این سوال به چالش کشیدن همان واژه غیرانتفاعی است و گفتمانی که بر پایه اقتدار پدر بر پسر بنا شده بود را پسر با این سوال به چالش می‌کشد که البته پدر ریشه آن را صرفا از گفتمانی تاریخی استخراج و به آن اکتفا می‌کند. اینجا زبان، در قالب پرسش و پاسخی صمیمانه در جهت درک ریشه چنین نامگذاری مضحکی به کاررفته و مکالمه‌ای درونی^۳ را تداعی می‌کند که بایستی در مواردی ازین دست فعال و برقرار باشد به این معنی که دیدگاهی معرفی می‌شود که از مخاطب می‌خواهد توان بازاندیشی را در مقابل تمام مفروضات در خود حفظ کند.

تبیین: اینجا دو نوع گفتمان داریم یکی گفتمانی که در تلاش است تا با مدارس غیرانتفاعی به شیوه‌ای نیت‌مندانه^۴ روبرو شود و دیگری گفتمانی که بین پدر و پسر جاری است. واقعیت این است که پدر در اینجا نقشی ایدئولوژیک دارد وقتی می‌گوید همین بهر فهم تو کفایت یعنی یک جنبه از واقعیت (تاریخی) را به منظور فهم پسر کافی می‌داند حال آنکه بایستی به ابعاد دیگری نیز پرداخت ولی نویسنده از این رو که دل خوشی از کژکاردهای این مدارس ندارد در تلاش است با یک جنبه که ریشه در دانش زمینه‌ای مخاطبش دارد سر و ته قضیه را هم بیاورد و مشروعیتی برای مخالفت خود دست و پا کند و همین سطح از آگاهی را برای توجیه مساله کافی می‌داند. این شیوه پاسخگویی ایدئولوژیک پدر ریشه در روابط پدر و پسری دارد که در آن پدر حکم مرجع غیر قابل تردید و جامع را برای پسر دارد و پاسخ وی برای آگاهی‌سازی وی می‌بایست کافی باشد و نویسنده هم با عبارت همین بهر فهم تو کفایت اشاره‌ای ظریف به نوع اقتدار وی در خانواده سنتی دارد. گفتمان دیگر نیز فلسفه تاسیس مدارس غیرانتفاعی در آن دوران بود که مردم با عینک تردید به آن نگاه می‌کردند و گفتمان گل آقا در زیر سوال بردن آن ناشی از این باور جمعی بود و می‌خواست که با ابزار طنز به مقابله با جریان پیردازد که بر نابرابری‌های اجتماعی-سیاسی آن زمان می‌افزود و تأثیرات سو آن همچون بازتولید نابرابری در قالب‌هایی چون خشونت نمادین^۵ تا به امروز گریبان‌گیر نظام آموزشی کشور است.

شعر مجیزا: رواج چاپلوسی

توصیف: واژه مدح به معنی بزرگداشت و تقدیر، سابقا هم در راستای تجلیل از کرامات و محسنات بزرگانی چون اولیا دین و شخصیت‌های فرهمند^۶ به کار می‌رفت و هم ابزاری جهت چاپلوسی در حضور صاحب‌منصبان بود و نویسنده نسبت به رواج گرایش دوم در قالب ضد ارزش واکنش نشان داده‌است. کلمه “یکی” در “مدح یکی آورد” به شکل مجهول به کار رفته و هدف از آن بیان تعمیم‌یافتگی^۷ مساله در طیف وسیعی از افراد است. آوردن واژه کمالات در مصرع سوم تلاشی است در جهت مشروعیت بخشی به اقدام انجام شده (مدح) و به مقوله وجهیت بیانی اشاره دارد. غوره و مویز دوگانه‌ای آشنا برای مخاطبین است که شاعر مجیزگو آن را در جهت برجسته کردن! شعر خود به کار گرفته و اشاره به دختری که دو ده سال است بهر درس در خارج مانده! و واژه سورپریز نیز از تلاش وی برای تقویت پایگاه اجتماعی خود و رفتار متظاهرانه جهت به رخ کشیدن خود و شعر فاخرش! حکایت دارد. در ساییدن کله‌گوشه بر عرش الهی از رمزگذاری نشانه‌ای استفاده شده تا عظمت کار! نمایان گردد و حرف ربط “و” در مصرع نهم منجر به وزن‌دهی به کلماتی شده که در کنار هم حس کامل و بی‌نقص بودن را به مخاطب القا می‌کنند. در مقابل تمام این‌ها، واژه آزادمردی پاک‌طینت مبتنی بر باوری جمعی و مشترک است که چنین شخصیت‌هایی در برابر چاپلوسانی مانند

¹ epoche

² demandingness

³ internal conversation

⁴ intentional

⁵ symbolic violence

⁶ charismatic

⁷ generalization

مجیز !

جناب شاعری مدح یکی آورد در شعرش
دمادم گفت : به به، آبدازی مشک بیز است این
برای حضرت ممدوح من با آن کمالاتش
دگرها غوره آوردند اما چون مویز است این
به قول نازدانه دخترم سوشا که در خارج
دو ده سال است بهر درس مانده، سورپریز است این
روا باشد که بر عرش برین سایم کله گوشه
که کادویی مناسب از برای آن عزیز است این
زبس شیرین و نغز و دلنشین و منسجم افتاد
به جان همرم لی لی، نمی دانم چه چیز است این ! ...
کلامش چون شنید آزاد مردی پاک طینت گفت :
که ای شاعر ! تقاضا نامه مشتی پیشیز است این
ندارد ارزش خرمهره حتی نزد دانایان
که حرفی ناصواب از چارپایی بی تمیز است این
علیه دانش و فضل و خرد، آزادگی، مردی
به دست مادح و ممدوح، چون شمشیر ستیز است این
نه تنها بنده و «شاطر» که هر صاحب دلی گوید :
مجیز است این، مجیز است این مجیز است این مجیز است این !
«شاطر حسین»

این شاعر قد علم می‌کنند و زمینه‌سازی برای محکومیت وی با همین چند کلمه ایجاد می‌شود. علامت تعجب بعد از کلمه شاعر در عبارت که ای شاعر! تقاضا نامه مشتی پیشیز است این، مستقیماً نظام ارزشی که در ابیات قبل به مدد لفاظی‌های پرطمطراق پایه‌ریزی شده بود را هدف قرار می‌دهد و شعر وی را با خرمهره‌ای مقایسه می‌کند که گویی از گلوی الاغی خارج شده و ارزش ادبی ندارد و حتی پافراتر می‌گذارد و رویه مذکور را مانند شمشیری بر علیه تمام ارزش‌های بشری تلقی می‌کند. در پایان نیز

جمع‌بندی ناقد جنبه‌ای فراگیر و تعمیم‌یافته به خود می‌گیرد و با واژه «هر» به نمایندگی از هر انسان صاحب‌دلی محتوای آن را مجیز و یاوه‌گویی تلقی می‌کند که در مقوله ارزش رابطه‌ای قرار می‌گیرد (اشتراک‌گذاری ارزش‌ها).

تفسیر: گفتگویی بین یک شاعر و ناقد در ارتباط با مساله مدح در شعر است که نهایتاً به مجیز تقلیل داده می‌شود که معنای حقیقی آن نیز در این شعر همان است. ناقد از افراد سخن‌شناس و به قول خود نویسنده پاک‌طینت و آزاده است و شاعر از روشنفکرنمایانی^۱ است که شعر را ابزاری برای کسب شهرت و منزلت اجتماعی انتخاب کرده‌اند. زبان در این شعر ابتدا در راستای معرفی شیدانی به کاررفته که با بهره‌گیری از دایره وسیع واژگان و تسلط بر فنون ادبی در تلاشند رویه خود را که استفاده ابزاری از شعر است به عنوان شیوه‌ای مطلوب معرفی کنند و سپس با ذکر ارزش‌هایی چون آزادگی و پاک‌طینتی و در ادامه فضل و خردمندی و مردی، اساس این حرکت ضد ادبی و ضد فرهنگی را بر ملا می‌کند و این به مدد تشریح نحوه عملکرد شیدان میسر گشته و فضا سازی که با دوقطبی شاعر مجیزگو و ناقد آزاده ایجاد شده در درک منظور نویسنده تأثیری قطعی گذاشته است. گفتمانی که نویسنده این شعر در پی به کرسی نشاندن آن است همانی است که در بیت ۸ مطرح شده و رویه مدح صاحب‌منصبان را شمشیر کشیدن به روی دانش و فضل و خرد و آزادگی و مردی محسوب کرده که ریشه در تجارب تاریخی بسیاری دارد که مجیزگویی جز به انحرافات اخلاقی در صاحب‌منصبان و جامعه نینجامیده و انتخاب تک‌تک واژگان دانش، فضل، خرد، آزادگی و مردی در حافظه مشترک ایرانیان بیانگر یک تیپ ایده‌آل^۲ شامل بزرگانی چون امیرکبیر، قائم مقام فراهانی و حسنک وزیر است که با خیانت مجیزگویان مواجه شدند و نسبت به رواج چنین رویه نامبارکی هشدار می‌دهد.

تبیین: به نظر می‌رسد رواج رویه‌های نامتعارف در قالب منزلت‌بخشی به افراد متملق در ادارات و سازمان‌ها در پرداختن به این موضوع بی‌تأثیر نبوده است و بازتولید گفتمانی که نسبت به رواج چاپلوسی در جامعه هشدار می‌دهد و آن را شمشیر کشیدن به روی ارزش‌های انسانی می‌داند قطعا در اثر تواتر چنین اقداماتی انجام شده است. واژه دانایان در بیت هفتم از لزوم مراجعه به مرجعیتی علمی (اقتدار علمی) و البته سالم حکایت دارد که توان شناسایی و درک سخن فاخر از حرف ناصواب را دارند و سپس در بیت آخر روشن‌بینی هر صاحب‌دل را نیز متناظر با آن مرجعیت علمی می‌بیند و این‌ها نقطه امیدی برای نویسنده در این آنارشسیسم^۳ موجود در ساحت ادبی به شمار می‌آیند و گفتمان ناقد را شکل می‌دهند در حالیکه گفتمان شاعر مجیزگو مستلزم بازتولید روابط ناسالمی است که این شعر به ظهور آن کمک و در بستر آن رشد می‌کند و آن همانا گسترش روحیه چاپلوسی و میدان دادن به افراد مجیزگو توسط صاحب‌منصبان است و نویسنده آشکارا در جهت تقویت گفتمان ناقد و سرکوب گفتمان شاعر مجیزگو حرکت کرده است. شاید بتوان عبارت شمشیر ستیز را عبارتی ایدئولوژیک در جهت برجسته‌کردن میزان تخریب رویه مجیزگویی تلقی کرد که با تجربیات تاریخی ایرانیان در جنگ‌های مختلف سازگاری دارد و تحصیل در خارج دختر شاعر نیز نوعی برجسب‌زنی و انتساب به گروهی است که در نظر اکثریت مردم دردمند، جزو طبقه ممتاز و مرفهین در طی آن سال‌ها

¹ highbrow

² ideal type

³ anarchism

محسوب می شد و استعمال این صفت به شاعر مجیزگو در تخریب هرچه بیشتر وی براساس دانش زمینه‌ای مخاطبان بی‌تاثیر نبوده‌است.

۵- بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های این تحقیق که مبتنی بر رویکرد فرکلاف در تحلیل انتقادی گفتمان‌های مذکور هستند حاوی نکات جالبی هم در زمینه‌های گزینش واژگان و هم در نحوه بازنمایی مسائل روز جامعه می‌باشند. جان کلام روش تحلیل فرکلاف بر فعال‌سازی دانش زمینه‌ای افراد در بستر تاریخی و اجتماعی به واسطه کارکرد کلمات، ساختار جملات و استفاده از شگردهای کلامی استوار است و باید اذعان داشت که صابری فومنی به شیوه‌ای خلاقانه و استادانه این کار را در نشریه گل آقا پیاده کرده‌است. در تحلیل ادبی، محتوایی و ایدئولوژیک ۷ موردی که در یافته‌ها به طور مفصل به آنان پرداخته شد می‌بینیم گل آقا نگاهی ویژه به مشکلات روزمره مردم دارد که این امر تا حدود زیادی به دلیل عملکرد ضعیف و غیر مسئولانه دستگاه‌های مذکور است هر چند در جاهایی هم نسبت به انحطاط اخلاقی و بی‌توجهی‌های مردم نیز گلابه‌هایی را مطرح می‌کند. در شعر "گلابه!"، با رویکردی انتقادی نسبت به ایدئولوژی سرمایه‌داری مواجه هستیم که کاستی‌ها را نه در ساختار و زمین بازی ناتراز بلکه در عقب‌ماندگی و اصطلاحاً خربت عاملیت می‌بیند و وی را مسئول وضعیت ناگوار کنونی‌اش قلمداد می‌کند، اینجا اشاره‌ای ظریف به شعر مشهور سعدی: بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند و ساختاربندی استادانه‌ای که تمامی مصائب و گرفتاری‌ها را در برابر آسایش و فراحت طرف مقابل قرار داده و لحن مایوسانه‌ای که از سرگشتگی و درماندگی فرد حکایت دارد فضا سازی مناسبی را برای تاختن بر این جهان‌بینی فراهم کرده که خواننده را پس از شنیدن جوابیه اسب هشیار! به فکر فرو می‌برد که آیا حقیقتاً فرد زحمت‌کش با تمامی اوصاف یادشده، خود مسئول وضعیت اسفناک فعلی‌اش است؟! در متن "عروسی!" گل آقا به مساله ازدواج و ریخت و پاش‌های نوظهور طبقه ثروتمند پرداخته که در دوران آشفته اقتصادی پس از جنگ ۸ ساله نمود قابل توجهی داشته‌است. نگاه انتقادی گل آقا باز هم در تلاش است تا به شیوه‌ای غیر مستقیم حساسیت مخاطبین را نسبت به این موضوع جلب کند، شروع متن با عبارت پارادوکسیکال هراز چندگاهی!، شیوه مباحثه زن و مرد که تداعی‌گر دو قشر مطالبه‌گر و توجیه‌پسند است و اشاره ظریف به خانواده‌های ثروتمندی که قرار است از آمریکا بازگردند! همگی در تلاشند تا زمینه‌سازی مناسبی را برای نقد این رویه رو به رشد در بستر طنز فراهم کنند. در متن "دانشکده پزشکی!" انتقادات متوجه جولان پول در عرصه دانشگاهی است و گل آقا شخصیتی را در قامت مجری تاسیس یک دانشکده مطرح می‌کند که به واسطه نوع نگاه به مساله و لحن آمرانه با حافظه تاریخی مردم قربان‌هایی دارد، یعنی بدون اینکه از مسئول مربوطه به شکل صریح انتقاد کند شخصیتی را به شکل تمثیل‌وار^۱ معرفی می‌کند که براساس داشته‌های ذهنی مشترک مخاطبین فاقد درایت و کاردانی و شایسته نقد و مذمت است. در ادامه نیز شیوه مباحثه با بکارگیری تکنیک‌های طنز و اغراق در تلاش است تا میزان بلاهت و سطحی‌نگری^۲ مسئولین مربوطه را به اوج برساند تا مخاطب را نسبت به انگیزه، ضرورت و نیازسنجی^۳ این قبیل پروژه‌ها به تفکر وادارد. در شعر "شهر تمیز!" گل آقا به شهرداری تهران و روند توسعه شتاب‌زده آن که در تضاد آشکار با سیاست‌های محیط زیستی مورد تبلیغ همین ارگان است می‌تازد و طنز را به خدمت می‌گیرد تا سستی دیدگاه‌های مذکور را نمایان کند. استفاده از عباراتی چون چاله‌های بزرگ، دود گازوئیل اتوبوس‌ها و شلوغی بی‌حد و حصر ایستگاه‌ها که در جهان ذهنی مشترک مخاطبان کاملاً جاافتاده و آشنا هستند موجب ایجاد ائتلافی چنان عظیم و یکدست در میان آنان می‌شود که ادغام ماهرانه این قبیل مسائل شهری با اوضاع بد اقتصادی که شهرداری سهم کوچکی در ایجاد آن داشته نمود چندان ندارد و همه این موارد در راستای نقد سیاست مزورانه^۴ شهرداری برای ترسیم چهره‌ای دوستدار محیط زیست از خود به کار گرفته شده‌اند. در متن "بر تشویش و نگرانی غلبه کنید!" گل آقا کمی با صراحت بیشتری به نقد ایدئولوژی در حال رشدی می‌پردازد که از تاثیرات گسترده و سوء آن بیمناک است. استفاده از واژه بیکار به عنوان صفت روانشناسان در ابتدا موضع انتقادی صریح متن را در قبال این رویکرد مشخص کرده و سپس نویسنده با ایجاد فضای دوقطبی بین زن و مرد که تداعی‌گر مسئولان توجیه‌پسند و مردم درمانده هستند و ذکر مشکلات روزمره مردم از قبیل نبود معلم، مشکلات

¹ allegorical

² superficiality

³ need assessment

⁴ forgery

معیشتی، معضلات شهری و کمبود سوخت، فضا سازی مناسبی را برای ابراز نارضایتی نسبت به رواج دیدگاه‌های فردگرایانه در قبال معضلات کلان اجتماعی و اقتصادی ایجاد می‌کند و در عمل از مسئولین می‌خواهد برای حل مشکلات و کاستی‌ها به فکر چاره باشند و صبر و تحمل مردم هم حدی دارد. در شعر "غیرانتفاعی؟!": "به معضل نوظهور مدارس غیرانتفاعی پرداخته شده و ناعدالتی آموزشی که با گسترش این مدارس به اوج خود رسید. طنز داستان از معنای پارادوکسikal واژه غیرانتفاعی شروع شده که در ظاهر به معنی بی سود و منفعت و در عمل حاوی سود کلان برای موسسان آن است و با آوردن مثالی از گذشتگان و پیوند زدن معضل کنونی با مساله‌ای در حافظه تاریخی تلاش شده تا حساسیت جمعی به منظور مقابله با گسترش این پدیده فراهم شود. و نهایتاً در شعر "مجیز!" گل آقا از روند رو به رشد چاپلوسی در جامعه انتقاد می‌کند. اینجا هم شاعر با فضا سازی طنزآلود و انتساب شاعر مجیزگو به طبقه‌ای که ویژگی‌های آن برای اکثریت مخاطبین ملموس و آشناست تلاش دارد تا مشروعیتی برای مقابله با شیوع چنین رویه‌ای به دست آورد و به مدد آن حساسیت لازم را در سطح جامعه برای مقابله با چاپلوسی ایجاد کند. در بیت ماقبل آخر گل آقا با صراحت تمام رویه مدح‌گویی را شمشیر کشیدن بر علیه دانش و آزادگی و مردی می‌خواند و موضع خود را در برابر این مساله مطرح می‌کند و اینجا هم دوقطبی ایجاد شده بین شاعر مجیزگو و آزادمرد پاک‌طینت در فضا سازی به جهت رجوع به دانش زمینه‌ای بسیار ظریف و ماهرانه عمل کرده‌است.

در نهایت باید گفت صابری فومنی آزادمردی بود که به مدد تسلط کامل بر ادبیات سنتی و نو، بهره‌گیری از شاعران، طنزپردازان و نویسندگان مجرب و خوش‌آتیه و بهره‌مندی از حمایت‌های پیدا و پنهان شخصیت‌های برجسته سیاسی و اجتماعی توانست معضلات و مشکلات مردم را در نشریه گل آقا به زبان طنز مطرح کند، هرچند عبارات جسته و گریخته در برخی سرمقاله‌ها حکایت از میزان فشاری دارد که در طی آن سال‌ها به او و مجموعه‌اش به واسطه انتقادات تند و صریحش وارد می‌شد. تحلیل گفتمان انتقادی این آثار نشان داد که گل آقا با شناخت کامل از مخاطب و دغدغه‌های متعدده‌اش، دانش زمینه‌ای وی را به خدمت گرفت تا در بستری اجتماعی و تاریخی به گفتمان مطلوب خود دست یابد و از خلال آن روابط قدرت موجود در ساختارهای کلان و ایدئولوژی‌های پیدا و پنهان را برای مردم ملموس و آشکار کند. سخن آخر، جمله معروف صابری است که میثاق ابدی وی با ارزش‌های مهم زندگی را توصیف می‌کند: یک زبان دارم دوتا دندان لق، می‌زنم تا می‌توانم حرف حق!

ملاحظات اخلاقی

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در مطالعه حاضر فرم‌های رضایت نامه آگاهانه توسط تمامی آزمودنی‌ها تکمیل شد.

حامی مالی

هزینه‌های مطالعه حاضر توسط نویسندگان مقاله تامین شد.

مشارکت نویسندگان

کلیه مراحل این پژوهش به صورت مشترک توسط هادی سمساریه، کارشناس ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تبریز و همچنین محمدباقر علیزاده اقدم، استاد گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز انجام شده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان مقاله حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.

منابع

- احمدی، احمدرضا؛ آغداشلو، آیدین؛ بهبهانی، سیمین (۱۳۸۳). یاد کیومرث صابری (گل آقا). نشریه بخارا، ۳۵، ۳۸۱-۳۸۶.
- اسعدی، محمود (۱۳۹۳). گل آقا و دکتر حبیبی، میان رشته‌ای، همایش بزرگداشت دکتر حسن حبیبی، ۱، ۱۰۷-۱۱۰.
- تلخابی، مهری (۱۳۹۹). بررسی لایه ایدئولوژیک سبک شعر حافظ با تامل بر طنز از منظر تحلیل گفتمان انتقادی. فصل نامه علمی تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی، ۱۲ (۴۶)، ۲۹۳-۳۲۴.
- جوکاری، مهناز؛ حسام پور، سعید (۱۴۰۲). برهم کنش قدرت و مقاومت: تحول گفتمان پدرسالاری در ادبیات داستانی نوجوان. فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر، ۵ (۴)، ۳۰-۵۰.

- حاجلی، علی (۱۳۹۴). فوکو، گفتمان، تحلیل گفتمان. *فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۲ (۴۲)، ۶۳-۸۷.
- حیدری، مریم؛ صابری، کیومرث (۱۳۷۲). گفتگو با کیومرث صابری، هنر و معماری. *نشریه کلک*، ۴۵ و ۴۶، ۲۰۹-۲۵۵.
- سعیدنیا، نرجس؛ اسدی، مسعود؛ اندی، سیدتقی (۱۳۹۳). بازنمایی زن در رمان‌های سووشون و سنگ صبور از منظر تحلیل گفتمان انتقادی. *ادبیات و زبان‌ها، همایش زبان‌شناسی*، ۹، ۶۸۷-۷۰۳.
- شرکت‌مقدم، صدیقه؛ نواب‌زاده شفیعی، سپیده صفیه؛ سیمین‌فر، سارا (۱۴۰۰). تحلیل گفتمان انتقادی شما که غریبه نیستید براساس رویکرد نورمن فرکلاف. *پژوهشنامه ادبیات داستانی، دانشگاه رازی*، ۱۰ (۲)، ۲۱-۴۰.
- صفایی، علی؛ عزیززاده جوبنی، علی (۱۳۹۳). تحلیل گفتمان و گفتمان طنز در شعر حرف آخر شاملو. *دو فصلنامه زبان و ادبیات فارسی*، ۲۲ (۷۷)، ۱۵۴-۱۳۳.
- فاضلی، مهیود؛ عسگری، مهرناز؛ صلاحی‌مقدم، سهیلا (۱۳۹۸). تحلیل انتقادی گفتمان دو اثر طنزآمیز دیوان خروس لاری از ابوالقاسم حالت و مجموعه آثار محمدعلی افراشته براساس الگوی ون لیوون (۱۹۹۶ م). *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ۱۶ (۶۴)، ۵۷-۸۸.
- فاضلی، مهیود؛ عسگری، مهرناز (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان آثار دوره پس از انقلاب اسلامی چهار طنزپرداز زن براساس الگوی ون لیوون (۱۹۹۶ م). *فصلنامه علمی زن در فرهنگ و هنر*، ۱۴ (۱)، ۱-۲۵.
- فتحی‌فتح، ذبیح‌الله؛ نیکدار اصل، محمد حسین (۱۳۹۶). *هژمونی: انقلاب اسلامی و طنز با تمرکز بر گل آقا. فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات انقلاب اسلامی*، ۱۴ (۴۹)، ۱۷۹-۱۹۸.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۹۹). *تحلیل گفتمان انتقادی*. ترجمه: روح‌الله قاسمی، تهران: نشر اندیشه احسان.
- قنبری باغستان، عباس؛ مومنی، علی (۱۴۰۱). تحلیل گفتمان انتقادی بازنمایی سلبریتی‌ها در صدا و سیما: مطالعه موردی گزارش‌های خبری اخبار ۲۰:۳۰. *فصلنامه علمی جامعه‌شناسی فرهنگ و هنر*، ۴ (۳)، ۱۱۹-۱۴۱.
- کاظمی، عباس؛ امیر ابراهیمی، مسرت (۱۴۰۰). *مگامال‌ها و مجتمع‌های بزرگ تجاری در تهران: مطالعه‌ای جامعه‌شناختی*. تهران، شهرداری تهران: انتشارات مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران، چاپ اول.
- کلانتری، صمد؛ عباس‌زاده، محمد؛ سعادت‌تی، موسی؛ پورمحمد، رعنا؛ محمدپور، نیر (۱۳۸۸). تحلیل گفتمان: با تاکید بر گفتمان انتقادی به عنوان روش تحقیق کیفی. *مجله جامعه‌شناسی*، ۱ (۴)، ۷-۲۸.
- گودرزی، محسن (۱۳۸۸). تحلیل گفتمان انتقادی. *نشریه کتاب ماه علوم اجتماعی*، ۲۲، ۷۷-۸۱.
- مقدم، علیرضا؛ کریمی، محمد حسن؛ صحراگرد، رحمان؛ شاه‌سنی، شهرزاد (۱۳۹۸). تحلیل گفتمان انتقادی داستان ماهی سیاه کوچولو صمد بهرنگی. *نشریه پژوهش زبان و ادبیات فارسی*، ۵۴، ۱۰۷-۱۳۴.

References

- Anshori et al. (2018). Critical Discourse Analysis of Online Media News about the Potential of Conflict of Presidential Election 2019. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 280, 318-326.
- Hidayat et al. (2020). Critical Discourse Analysis and Its Potential for English Language Teaching: A Study on Beauty Advertisement Products in Indonesia. *The Asian ESP Journal*, 16(2.2), 271-297.
- Spira et al. (2013). Critical Discourse Analysis of Martin Luther King's Speech in Socio-Political Perspective. *Advances in Language and Literary Studies*, 4(1), 27-33.